

NEUMANN TIBOR

Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején

A középkor kutatójában, mikor a korunkra maradt királyi okleveleket olvasgatja, gyakran merül fel a kérdés, vajon az uralkodó nevében kibocsátott, tartalmilag igen sokszínű oklevelek közül melyek közhírhették létüket a király saját elhatározásának, és ezzel összefüggésben milyen ügýtípusok kerültek személyes elbírálása alá. Ennek a fontos kormányzattörténeti kérdésnek a megválaszolása különösen szükségessé válik akkor, amikor egy adott időszakon belül szeretnénk elemezni a királyi hatalom mértékét és sajátosságait. II. Ulászló király (1490–1516) uralkodásának első éveit vizsgálva kerültem szembe az általa saját kezűleg aláírt oklevelek kérdéskörével, és abban a reményben fogtam hozzá elemzésükhöz, hogy a várható eredmény hozzájárulhat a hagyományosan gyengekezőnek tartott uralkodó mindennapi kormányzatban betöltött szerepének pontosabb megismeréséhez. Ezekről a dokumentumokról ugyanis – más forrásokkal ellentétben – magától értetődően feltételezhető, hogy a királynak tudomása volt a bennük foglaltakról, hiszen az okleveleket vélhetően nem csak aláírta, hanem tartalmukba is beletekintett.¹ A királyi aláírások kormányzattörténeti forrásként történő felhasználásához azonban először meg kell értenünk szerepüket a korszak magyarországi okleveles gyakorlatában. Az alábbiakban ezt a munkát kísérem meg elvégezni egy meglehetősen száraz, de talán nem eredménytelen „mélyfúrással”.²

Dolgozatom elkészítésénél a következő módon jártam el: első lépésként összegyűjtöttem II. Ulászló

ló király uralkodásának első három évéből (1490. július–1493. július) az összes, aláírásával ellátott oklevelet, és ezeket tartalmi és formai szempontok szerint típusokba soroltam. Az így kapott eredményt ezt követően összevettem és kiegészítettem a következő három esztendőből (1493. augusztus–1496. december) származó néhány, jobban adatolható esettel. Ebből adódóan hangsúlyozni kell, hogy megállapításaimat csak a Jagelló-kor eleji magyar kancellária működésére vonatkozóan tartom érvényesnek, jóllehet felmerül annak gyanúja, hogy az alább bemutatott jelenségek egy része a korábbi és későbbi okleveles gyakorlatban – azonos vagy hasonló módon – egyaránt igazolható lesz.

1. Az alábbiak megértéséhez okvetlenül érintenem kell a királyi oklevél kibocsátásának a folyamatát. A legfontosabb kérdés jelen esetben az, minek az időpontját jelölte az oklevél végén olvasható dátum a korabeli kancelláriai gyakorlatban. Magától értetődő ugyanis, hogy az ügy eldöntése, majd az oklevél megírása, végül megpecsételése nem feltétlenül történt azonos időben. Egyértelmű választ kapunk erre, ha felidézük a kancelláriára benyújtott korabeli kérvények elintézése során tapasztalható jelenségeket: a kérvényre ugyanis rávezették az engedélyezés helyét és időpontját, és az erről szóló oklevél dátuma – hasonlóan a pápai kúria gyakorlatához – megegyezett ezzel.³ Tanulmányomban tehát abból indultam ki, hogy az oklevél keltezése az ügy eldöntésének időpontját adja meg. (A döntés helyszínére később térek ki.)

Mivel érvelésemben döntő szerepet játszanak az ún. kancelláriai jegyzetek, ezek középkor végi használatára szintén ki kell térnem. A jelenleg elfogadott álláspont szerint ezeket a pecsételés alkalmával a kancellár vagy megbízottja, a kancellária oklevél kibocsátásért felelős vezetője vezette rá az iratokra (ezek így egy adott időszakon belül természetesen ugyanattól a kéztől származnak), ezzel iga-

¹ A király természetesen folyékonyan írt és olvasott latinul. 1496 novemberében egy pápai futár beszámolt arról, hogy az általa kézbesítendő brévet Ulászló tulajdon kezébe helyezte, aki azt felnyitotta és végigolvasta: Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok (Közli: Berzeviczy Albert.) Bp., 1914. 392. (Magyar Történelmi Emlékek 39.) Az uralkodó írástudásáról ld. a mellékletet.

² A tanulmány elkészítése nem lett volna lehetséges a Magyar Országos Levéltár középkori adatbázisának új internetes kiadása nélkül, amelynek segítségével többek között a Diplomatikai Levéltárban őrzött oklevelek pecsétjei (és azok méretei) is könnyen vizsgálhatóvá váltak. *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2010. Elérhetősége: <http://www.mol.arcanum.hu/dldf/>.

³ *Szilágyi Loránd*: Írásbeli supplicatiók a középkori magyar adminisztrációban. *Levéltári Közlemények*, 10 (1932) 157–176., különösen 171., 174.

zolva magát, hogy az okleveleket nem a „saját szakállára” állította ki. Ha az oklevél kiadására vonatkozó parancs közvetlenül – azaz a királytól vagy kancellárjától – érkezett a kancelláriára, akkor az oklevél élére *commissio propria domini regis* jegyzet került, ha viszont az uralkodó parancsát valaki közvetítette, akkor a szöveg alá jobbról a *relatio/ad relationem* szöveget írták, és ezt követte birtokos esetben a közvetítő (referens) neve, aki minden esetben az uralkodó és kancellárja bizalmát egyaránt élvező személy volt.⁴

Egyes adomány- és kiváltságlevelek hátlapján egy további jegyzetet is találunk: egy díszesen rajzolt nagy „R” betűt, amely mellett kis „ta” betűk állnak (feloldása *regestrata*). Ez jelölte a szöveg – általában rövidített – beiktatását a Királyi Könyvekbe (*Libri Regii*), ami biztosította a kibocsátott oklevél elvesztése esetére az újbóli kiállítás lehetőségét.⁵ Szemben a cseh gyakorlattal, a magyar kancellárián a bejegyzés évét és a használatban lévő Királyi Könyv azon lapjának a sorszámát is megadták, amelyre a kivonat került. Ismereteink szerint ezt a munkát a *conservator* nevű kancelláriai alkalmazott végezte el.⁶ Az alábbiak szempontjából rendkívüli jelentőségű az az eddig nem vizsgált tény, hogy ezek a királyi könyvre vonatkozó fóliószámok nem követik a kibocsátott oklevelek dátumainak a sorrendjét, azaz gyakran előfordul az, hogy egy később kelt oklevél kivonatát korábban iktatták a Királyi Könyvbe. Ez a jelenség egyébként az 1498–1502 közötti időből fennmaradt cseh, valamint az 1526 utáni, a korábbiakhoz hasonló módon vezetett magyar Királyi Könyvek esetében is szembevetőd.⁷ Ez viszont nem jelenthet mást, mint hogy az oklevelet gyakran a benne szereplő dátumnál sokkal később pecsételték meg, hiszen a Királyi Könyvbe történt bejegyzés méltán köthető az oklevél elkészültét jelző pecsételéshöz.⁸ Az ügy eldöntésének dátumát tehát ismerjük, a pecsételés időpontjára olykor következtethetünk, az oklevél megírásának idejéről azonban általában semmilyen támponttal nem rendelkezünk.

⁴ Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok*, 122 (1988) 157.; *Uő*: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Bp., 1990. 83.

⁵ *Hajnik Imre*: A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. Bp., 1879. passim.

⁶ *Hajnik I.*: i. m. 11–13.; Kubinyi A.: A Mátyás-kori államszervezet i. m. 84.

⁷ Registra krále Vladislava II. z let 1498–1502. Z rukopisu c. k. státniho archivu ve Vídni k vydání upravil Josef Teige. In: Archiv Český XVIII. (Red. Josef Kalousek.) Praha, 1900. 1–289. – *Vö. Libri regii – Királyi könyvek 1527–1918. DVD-ROM*. Bp., 2006. passim.

⁸ Az legalábbis bizonyosnak tűnik, hogy a regisztrálás a kancelláriai jegyzet oklevélre írása után történt, hiszen a bejegyzések mindig utalnak az oklevélre rávezetett jegyzetre. (Igaz, ez már a kiállítás alapjául szolgáló „piszkozaton” – ha volt ilyen – vagy kérvényen rajta volt, de a regisztrálást aligha ezek alapján végezték.) – A vizsgált időszak királyi könyveiből kimásolt *signaturákra* két példa: Várpalota, 1491. aug. 28., illetve Buda, 1494. máj. 28.: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 74367.

2. Jóllehet az alábbiakban nem foglalkozom az aláírások paleográfiai vagy grafológiai jellegzetességeivel, vizsgálódásunk előtt egy kérdésre okvetlenül választ kell adnunk, mégpedig arra, vajon a király aláírása valóban saját kezű-e. Bár korábban felmerült ezzel ellentétes álláspont,⁹ a válasz kétségtelenül igenlő. Ulászló király kortársa, I. Miksa római király, majd császár (1486–1519) is csak 1507-ben készíttetett magának három ezüst bélyegzőt (*Katschet*), amelyekkel ún. nagy aláírását (*Grosse Namenshandzeichen*) akár távollétében is rá lehetett nyomni okleveleire. Miksa az ugyanebben az évben tartott konstanzi birodalmi gyűlésen a rendeknek bejelentette azon döntését is, hogy ezeket három bizalmasára bízta. Ez meg is történt, és a bélyegzőket a következő években valóban alkalmazták is. A császár ezt az intézkedését egyébként az ügyek sokaságával indokolta.¹⁰ Angliában VIII. Henrik király (1509–1547) uralkodása végén már rendszeresen használtak egy „száraz bélyegzőt” (*dry stamp*), amely az oklevélre nyomta az uralkodó aláírásának a körvonalait, amelyet azután egy kancelláriai alkalmazott töltött ki tintával.¹¹ II. Ulászló aláírásának – amelyet általában „*Wladislaus rex manu propria (scripsit)*” formában olvashatunk – saját kezűségére az is bizonyítékul szolgál, hogy azon jól látható nyomot hagyott például 1491. évi nyári súlyos betegsége, idős korában pedig keze reszketegsége, közeledő halála jeleként aláírásának rövidülése (*W. Rex*).¹² Azt, hogy a király nem alkalmazott névbélyegzőt, nemcsak az igazolja, hogy nevét olykor egy, máskor két sorba írta, hanem az is, hogy egy alkalommal figyelmetlenségből a megszokott aláírásból kihagyta a *propria* jelzőt.¹³

3. Saját kezű királyi aláírások Magyarországon I. Ulászló király (1440–1444) oklevelein tűnnek fel először,¹⁴ néhány évtizeddel nyugat-európai megjelenésüket és elterjedésüket követően.¹⁵ A Jagelló-

⁹ *Czobor Alfréd*: Az első hazai hivatalos névbélyegző. *Magyar Könyvszemle*, 33 (1926) 1–2. sz. 134. Czobor szerint az 1492. évi, Perényi levéltárban lévő királyi oklevélben (DL 71038.) látható királyi aláírás írásképe azonos az oklevél szövegét író jegyző kézírásával. Magam nem látok hasonlóságot a két írás között.

¹⁰ *Burkhart Seuffert*: Drei Register aus den Jahren 1478–1519. Innsbruck, 1934. 345–348. Ld. erről még *Elaine C. Tennant*: The Habsburg Chancery Language in Perspective. University of California Press, 1985. (University of California Publications in Modern Philology 114.) 109–110.

¹¹ A gyakran emlegetett jelenség leírását ld. pl. *Eric Ives*: Henry VIII: the Political Perspective. In: *The Reign of Henry VIII. Politics, Policy and Piety*. (Ed. Diarmaid MacCulloch.) London, 1995. 15., 18.

¹² Ld. a mellékletet.

¹³ Buda, 1493. dec. 16.: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 245293. („Wladislaus rex manu scripsit”)

¹⁴ *Szentszék Imre*: Magyar oklevél. Bp., 1930. 189.

¹⁵ Franciaországban pl. az első, eredeti állapotában fennmaradt aláírás II. János király (1350–1364) fiához írott levélén található. Egy XXII. János pápa által írott levél pedig már V. Fülöp (1316–1322) aláírásáról is említést tett. Ld. erről *Georges Tessier*: *Diplomatique royale française*. Paris, 1962. 302. (3. sz. jegyzet), 307. (1. sz. jegyzet). – Angliában III. Edward (1327–1377)

korig ugyanakkor nem beszélhetünk tömeges alkalmazásokról: amíg Mátyás király uralkodásának 32 esztendejéből (1458–1490) az uralkodó 84 aláírását ismerjük,¹⁶ addig II. Ulászló a fennmaradt iratok tanúsága szerint csupán uralkodásának első három évében hatvanszor írta alá nevét. Mivel azt bizonyosan nem állíthatjuk, hogy a kemény kézzel kormányzó Mátyás kevésbé tartotta rajta a kezét a mindennapi kormányzati ügyvitelen, mint utódja, a számszerű növekedés bizonyosan a magyar kancelláriai gyakorlat megváltozásának a jele. Magától értetődő volna a jelenség mögött a cseh kancellária hatását feltételezni, de ezt nyugodtan kizárhatjuk: Ulászlónak ugyanis, mielőtt a magyar trónra lépett, csehországi uralkodása 19 esztendejéből (1471–1490) mindössze egy eredeti oklevél maradt fenn aláírása.¹⁷ Következésképpen inkább a magyar kancellária hatásának tulajdonítható az, hogy 1490 után a cseh kancellária által kibocsátott iratokon is mind gyakoribbá válik az uralkodói aláírás.¹⁸

Meglepő módon a magyar szakirodalom nem szentelt komoly figyelmet a királyi aláírásoknak. A témával csak érintőlegesen foglalkozott, egy-egy rövid mondat erejéig. Azon kijelentések tehát, hogy a királyi titkár terjesztette az uralkodó elé „azokat az okleveleket is, melyeket a király aláírásával vagy gyűrűpecsétjével akart ellátni”,¹⁹ vagy hogy a 15–16. század fordulójától „a fontosabb oklevelekről ritkán hiányzik a királyi aláírás, s ez újból felvette a versenyt a pecséttel”,²⁰ bizonyítás nélkül maradtak. Témánk szempontjából viszont rendkívül fontos az a megfigyelés, hogy a király által aláírt oklevelekre – rögtön hozzátesszem: általában²¹ – nem vezettek rá más kancelláriai jegyzetet,²² a jelenség okait azonban nem magyarálták meg. A közelmúltban ismét sor került a kancelláriai jegyzetek kormányzati je-

lentőségének vizsgálatára: becslések szerint a jegyzetekkel vagy királyi aláírással ellátott oklevelek között Mátyás király idején 1–2%, míg II. Ulászló uralkodása alatt 4–8% az aláírt oklevelek aránya. A három típusból azonban csak a *commissio*-s és relációs jegyzetek értelmezésére született kísérlet, a királyi aláírásokéra nem.²³ A szakirodalom eddigi eredményeiből tehát a következő kép bontakozik ki előttünk: az uralkodó döntésén múltott, milyen oklevelet tartott érdemesnek arra, hogy ellássa aláírásával, amely így értelemszerűen a fontosabb okleveleken jelenik meg. Ezzel a különleges hitelesítési móddal emelte ki a bennük foglalt ügy jelentőségét, illetve adott mintegy nyomatékot saját akaratának.²⁴ Ezt az értelmezést látszik alátámasztani a nyugat-európai gyakorlat is: az első saját kezű királyi aláírások a 14. században személyes tartalmú leveleken bukkantak fel, és később is az uralkodó akaratát, beleegyezését vagy ellenőrzését voltak hivatottak jelezni.²⁵

A szakirodalom eddigi megállapításai tehát a királyi aláírások fent jelzett kormányzattörténeti felhasználhatóságát kétségtelenül megnövelnék. A kutatásaim során ugyanakkor más eredményre jutottam. Jóllehet az aláírások manapság is megfigyelhető hitelesítő vagy személyazonosságot igazoló funkciója középkor végi forrásainkban kétségkívül szintén tetten érhető (elegendő Beatrix királyné vagy Korvin János herceg aláírásaira hivatkoznom, amelyek (ok)leveleiken rendszeresen megfigyelhetők), figyelembe kell azonban venni, hogy a királyi aláírások – éppen abból következően, hogy meglétük feleslegessé teszi a többi jegyzetet – általában mégis csak a *kancelláriai jegyzetek* közé sorolhatók, márpedig ezek szerepe csak az oklevél-kibocsátás folyamatának idejére korlátozódott, hiszen a kancelláriát elhagyó oklevél hitelességét a jegyzet fajtája nem befolyásolta. És jóllehet az alábbiakban megkísérlem igazolni, hogy a *commissio*-s és relációs jegyzetekhez képest olykor bizonyos többlet tartalommal is rendelkezett, végeredményben mégis megállapítható – megelőlegezve már most következtetéseimet – hogy létét a korabeli pecséthasználati szokásoknak köszönhetette.

A következőkben a királyi aláírások funkcióját típusokba sorolva mutatom be, az egyedi esetektől haladva a gyakrabban megfigyelhető jelenségek felé.

1330-tól olykor saját kezű aláírásával látta el a pápához írott leveleit, de az aláírások II. Richárd király uralkodásától (1377–1399) terjedtek el, és a 15. század közepétől váltak tömegessé: *Pierre Chaplais*: English Diplomatic Practice in the Middle Ages. London–New York, 2003. 100–101. – A Német-római Birodalom területén IV. Károly király, majd császár (1346–1378), illetve III. Lipót osztrák herceg (1365–1386) írta alá először okleveleit. Ld. Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. Bd. V. Berlin, 1998. 533.

¹⁶ *Horváth Richárd*: Itineraria regum et reginarum Regni Hungariae II. Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). Kézirat, 2010. 27–28., amit a szerző szívességből használhattam.

¹⁷ Az oklevél mellett még egy országgyűlési végzés is fennmaradt a király aláírását. Ld. erről *Jozef Macek*: O listinách, listech a kancelárii Vladislava Jagellonského (1471–1490). *Sborník archivních prací*, 2 (1952) 60. (Erre a tanulmányra Antonín Kalous hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton mondok köszönetet neki.)

¹⁸ Vö. ezt az 1498–1502. közötti időszakból fennmaradt cseh királyi könyvvél: *Registra krále Vladislava* i. m. passim.

¹⁹ *Szilágyi Lóránd*: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1456–1526. *Turul*, 44 (1930) 53.

²⁰ *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecséthasználatt története a középkorban. Bp., 1944. (Reprint: 1993.) 81.

²¹ Az alábbi példák mellett a Mátyás-kori gyakorlatra ld. *Kubinyi A.*: A Mátyás-kori államszervezet i. m. 83., *Horváth R.*: i. m. 28.

²² *Szilágyi L.*: i. m. 55. (41. sz. jegyzet.); *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 157.

²³ *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 157. (Az 1, illetve 4%-os adat a városoknak küldött, míg a 2 és 8% az egyéb kedvezményezettek számára kibocsátott oklevelekre vonatkozik.)

²⁴ Vö. ezt a Horváth Richárd által bemutatott példával: *Horváth R.*: i. m. 28.

²⁵ Ld. fent, a 15. sz. jegyzet adatait. – I. Miksa császár saját életrajzi írásában (*Der Weifkunig*) kissé túlozva hangsúlyozza, hogy egy levél sem hagyta el kancelláriáját anélkül, hogy azt saját kezűleg alá ne írta volna: *E. C. Tennant*: i. m. 113. – A pápa a 15. században ún. *motu proprio* intézkedéseit írta alá saját kezűleg. Ld. erről *Thomas Frenz*: Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527). Tübingen, 1986. 67.

4. A királyi aláírások egyik, hitelesítő szerepe legjobban azon adomány- és kiváltságlevelek esetében mutatkozik meg, amelyeket az uralkodó saját kancellárja, Bakóc Tamás győri, majd egri püspök részére bocsátott ki. Mivel a kegynyilvánító okleveleket rendszeren a titkospecsét alatt bocsátották ki, ezt azonban éppen a kancellár kezelte, a visszaélés gyanújának eloszlátására egyidejűleg más hitelesítési módok alkalmazása is szükségessé vált.

Egyfelől az összes ilyen oklevélen ott találjuk a király aláírását, amely arra volt hivatott, hogy igazolja: az oklevelet a kancellár nem önhatalmúlag állította ki, hanem az uralkodó akaratára vagy beleegyezésével. Másfelől régebbi időkre visszanyúló szokás szerint²⁶ ezeket egy vagy két további pecsétel is ellátták. Minderre az oklevél végén, rendszerint a dátumot követően elhelyezett pecsételési záradék hívta fel a figyelmet.²⁷

1. táblázat: Bakóc Tamás kancellár részére szóló adomány- és kiváltságlevelek királyi aláírással (1491–1496)

Dátum	Érintett birtokok	1. pecsét	2. pecsét	3. pecsét	Jelzet
1491. márc. 8. Kassa	Szarvaskő és Monoszló (Körös és Zágráb m.)	királyi titkos	királyi gyűrűs	Orbán egri püspök, kijelölt nádori bíró	Erdődy lt. (Bécs) 11108.
1493. máj. 4. Buda	Császárvár (Varasd m.)	királyi titkos	királyi gyűrűs	Szapolyai István nádor	Erdődy lt. (Bécs) 11920.
1494. máj. 25. Kassa	Sztropkó (Zemplén m.)	királyi titkos	Szapolyai István nádor	–	DL 86018.
1496. jan. 15. Valpó	Fejérvő (Körös, Zágráb, Orbász m.)	királyi titkos	Szapolyai István nádor	Vingárti Geréb Péter országbíró	DF 248701. (Eredetije vélhetően a bécsi Erdődy lt.-ban)
1496. ápr. 15. Pozsony	Monyorókerék, Vörösvár, Körmend (Vas m.)	királyi titkos	Szapolyai István nádor	Vingárti Geréb Péter országbíró	DF 262103.

II. Ulászló uralkodásának első éveiből egyelőre öt ilyen oklevelet ismerek (lásd fent, az 1. táblázatot).²⁸ Az összeállításból jól látszik, hogy ebben az esetben az számított természetesnek, ha a titkospecsét mellé a nádor és az országbíró közhitelűnek tekintett bírói pecsétjeit függesztették fel. Erre nem volt mindig lehetőség: az 1491. évi kassai oklevél kiállításának idején a nádori tisztség betöltetlen

volt, ezért a névleg a nádori bíróság élén álló Nagylucei Orbán egri püspök – aki az oklevelet a király aláírásával átellenes, azaz jobb oldalán alá is írta – pecsétjét használták fel, míg az országbíró, Bátori István erdélyi vajdánál ekkor csak magánpecsétje volt, minthogy bírói pecsétjét ítélőmestere őrizte Budán.²⁹ A következő alkalommal ugyancsak hiányzott az országbíró pecsétje: az 1493 májusában kelt oklevél kiállítása előtt nem sokkal lett gyilkosság áldozata Hásságyi István ítélőmester, így a bírói pecsétet Nyírbátorba vihették az ide visszavonult országbíróhoz, aki viszont május–június folyamán elhunyt.³⁰ Pótlására mindkét alkalommal az uralkodó magánpecsétjét, azaz a gyűrűspecsétet használták fel, amely nem kötődött Bakóc kancellár személyéhez, tehát ugyancsak alkalmas volt arra, hogy tanúsítsa a király hozzájárulását az intézkedéshez.

A többi példa jól bizonyítja azt a pecséthasználati érdekességet, hogy az ilyen többpecsétes okleveleket gyakran nem egyszerre, az oklevél kiállítá-

²⁶ 1439-ben Albert király feleségének szóló adományát a nádor és az országbíró pecsétjeivel is megerősítette: *Kumorovitz L. B.*: i. m. 82., 118. – 1458-ban az országbíró pecsétjével is ellátták az alkancellár részére kiadott adománylevelet, míg 1466-ban a nádoréval a főkancellár részére kibocsátottat: *Horváth R.*: i. m. 13–14. (58. sz. jegyzet)

²⁷ Ld. erre pl. a Pozsonyban, 1496. ápr. 15-én kelt oklevelet: „Et quia prefatus dominus Thomas episcopus cancellarius nostri fungitur officio, ad tollendam igitur omnem suspicionem, que in hac parte de preinserta intencione et mente nostra oriri posset, manu nostra propria nos subscripsimus atque insuper sigilla fidelium nostrorum spectabilis et magnificorum Stephani de Zapolya comitis Scepusiensis et predicti regni nostri Hungariae palatini, necnon comitis Petri Gereb de Wyngarth iudicis curie nostre penes sigillum secretum iussimus ad cautelam appendi.” DF 262103.

²⁸ E szám még nőhet, mivel a Bécsben őrzött, és többek között Bakóc kancellár iratainak nagyrésztét is fenntartó Erdődy levéltár anyagából egyelőre csak az 1490–1492. évek királyi okleveleit tudtam megvizsgálni. A levéltár használatáért a kutatásaimat engedélyező Stefan Erdődy grófnak és Fazekas István bécsi levéltári delegátusnak tartozom köszönettel. – Ismertünk egy olyan Bakóc részére szóló oklevelet is, amelyet hasonló záradékkal láttak el, és a titkospecsét mellett Szapolyai nádor pecsétjét függesztették rá (az országbírói tisztség ekkor üresedésben volt): Buda, 1493. aug. 6.: DF 210407. Ez csupán két Szabolcs megyei birtok Bakócnak történő eladását erősítette meg, és talán ezért nem volt szükséges a király hozzájárulásának a hangsúlyozása.

²⁹ Az országbíró az év első öt hónapjában mindvégig az uralkodó mellett tartózkodott, ld. erről *Neumann Tibor*: Bátori István politikai szerepe II. Ulászló uralkodása alatt (1490–1493). *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 43 (2009) 1. sz. 124. – Az ítélőmester tartózkodásáról ezekben a hónapokban kevés adattal rendelkezünk. Az viszont bizonyos, hogy nem kísérte el a királyt a kassai hadjáratra. Jan. 6-án, 17-én és 18-án kézjeggyel és a kisebb bírói pecséttel ellátott oklevelek keltek Budán: DL 19704., DL 101119., DL 19707. Legközelebb azonban csak ápr. 11-éről maradt fenn oklevele, amely szintén Budán, kézjeggye alatt kelt: DF 210072. A két időpont között vélhetően otthon tartózkodott.

³⁰ *Neumann T.*: Bátori i. m. 115., különösen a 217. sz. jegyzet. (1493. febr. 1-jével megszakad a budai országbírói oklevelek sora.)

sával egyidejűleg pecsételték meg.³¹ Két esetben igazolható vagy legalábbis valószínűsíthető, hogy az oklevél keletkezésénél nem volt jelen a másik két – nádori és országbírói – pecsét. Az 1496. évi pozsonyi oklevél az erősebb bizonyíték: a nádor és az országbíró ítélmesterei a kiállítás idején otthonukban, Korotnán (Somogy megye) és Gerecen (Körös megye), illetve annak közelében, míg uraik Bajmócon (Nyitra megye) és Valpón (Baranya megye) tartózkodtak.³² Bakóc tehát aláírta az oklevelet a jelenlévő királlyal, ellátta a nála lévő titkospecséttel, majd feltehetően egy hónappal később, a Budán tartott György-napi nyolcados törvényszéken felkereste a két ítélmestert, hogy utólag függesszék rá oklevélre uraik pecsétjeit. Az év elején kelt valpói oklevél megpecsételése ugyanakkor történhetett, mert noha ennek kiállítása Geréb Péter országbíró otthonában történt, nem valószínű, hogy bírói pecsétje nála lett volna, a nádor és ítélmestere pedig bizonyosan távol jártak.³³

Ennek megfelelően ezeket a többpecsétes iratokat utólag záradékolták, nevezetesen akkor, amikor már biztosak voltak a pecsételés mikéntjében. Kivételt képez ezalól az 1491. évi oklevél, amelyben a sajátos záradék megelőzi a keltezt, tehát a pecsételés szükségszerűen a kiállítással egy időben történt.³⁴ Igazolja ezt a folyamatot az 1494. évi, Kassán kelt oklevél, amelyen csak két pecsét függ. Ezeket azonban nem arányosan, az oklevél hosszúságához mérten helyezték el, hanem úgy, hogy a második pecsétet középre függesztették fel, ezzel

helyet biztosítva egy harmadiknak is. A záradék pedig – noha ugyanaz a kéz írta, mint amelyik az oklevelet – ennek megfelelően csak két pecsétről tesz említést. Bakóc Kassán még arra számított, hogy az oklevelet sikerül majd megerősítenie Kinizsi Pál országbíró pecsétjével is. Ez azonban Kinizsi novemberben bekövetkezett haláláig Temesváron maradt.³⁵ Ennek pótlására már nem jöhetett szóba a királyi gyűrűspecsét, hiszen nem lett volna illő, ha a nádori pecsét – amelyet már Kassán felfüggeszthettek³⁶ – megelőz egy királyi pecsétet.

Jóllehet a királyi aláírás ezekben az esetekben a nagyobb hitelesség kedvéért került az oklevelekre, volt egy fontos gyakorlati funkciója is: a többi pecsét kezelőjét a király aláírása biztosíthatta arról, hogy a rájuk bízott pecsétekkel nem egy kancellár által „koholt” oklevelet erősítenek meg. A cseh kancellária gyakorlatában szintén kimutatható az, hogy az uralkodó aláírásával látta el azokat az okleveleket, amelyek kedvezményezettje Jan ze Šelnerka főkancellár volt, de ezeknél nem tartották fontosnak további pecsétek felfüggesztését.³⁷

5. Egyedi esetet képez az a néhány oklevél, amelyet az uralkodó a koronázása utáni napokban bocsátott ki. II. Ulászló fejére 1490. szeptember 19-én, Fehérváron helyezték a Szent Koronát, majd néhány nappal később, 27-én tért vissza a fővárosba.³⁸ Érdekes, hogy a megérkezését követő napokban kelt, első keznyilvánító okleveleinek csaknem mindegyikén ott találjuk aláírását.³⁹ Ennek oka

³¹ A sokpecsétes oklevelek megpecsételéséről legutóbb ld. *Lóvei Pál*: „... Jelen levelünket... szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük...” Sokpecsétes oklevelek megpecsételési folyamata. In: „A feledés árja alól új földeket hódítottak vissza”. Írások Týmár Árpád tiszteletére. (Szerk. Bardoly István–Jurecskó László–Stümei György.) Bp., 2009. 109–117.

³² Korotnai János nádori ítélmester: Csicsal, Somogy megye, 1496. ápr. 11–12.: DF 209427., DL 20409.; Korotna, Somogy megye, máj. 6.: DL 20421.; Szentfálva, Pest megye, máj. 13.: DL 61890.; máj. 16-tól vagy 20-tól Budán bocsát ki okleveleket: DF 268659., DF 206725. – Gereci Antal országbírói ítélmester: Gerec, Körös megye, 1496. márc. 30.: DL 34248.; máj. 16-tól Budán mutatható ki: DL 20435., DL 102661. – Szapolyai István nádor: Bajmóc vár, Nyitra megye, 1496. ápr. 7–14.: DF 273237., DL 74963., DF 205494.; ápr. 18-tól Trencsénben időzik: DF 249369., DF 263686. stb. – Geréb Péter országbíró: Valpó vár, Baranya megye, 1496. ápr. 11.: DL 30060.

³³ Ez esetben az országbíró ítélmesterének tartózkodási helyéről nincs adatunk, hiszen egy 1495. okt. 26-án kelt szegedi oklevél (DF 205993.) után egészen 1496. márc. 30-ig, amikor otthonában találjuk (DL 34248.), nem maradt fent tőle oklevél. – Szapolyai István nádor 1495. nov. 17-től (DF 212366.) 1496. jan. 11-ig (DF 233067., DF 233069–233070.) Tokajban tartózkodott, és utána észak felé indult. – Korotnai János nádori ítélmester: Korotna, 1495. dec. 29.: DL 20371., 1496. jan. 6.: DF 211187., jan. 21.: DF 265210–265211.

³⁴ Ezt mutatja az is, hogy az oklevelek közül kettő (az 1494. évi kassai és az 1496. évi pozsonyi) egyszerre két pecsételési záradékot is tartalmaz: egyet a dátum előtt (ez csak a titkospecsétre vonatkozott), egyet pedig a dátum és a királyi aláírás közötti üres részen (ez viszont az összes felhasznált pecsétre). – Az 1491. évi kassai oklevél megpecsételésének idejéhez annyi megjegyzés kívánkozik, hogy a dátum előtt két nappal, márc. 6-án Orbán püspök még Egerben bocsát ki oklevelet gyűrűspecsétje alatt: DF 260137., DF 260519.

³⁵ Kinizsi Pál országbíró (nagyobbik) bírói pecsétje utoljára júl. 10-én tűnik fel, Temesváron (DF 244142.), de máj. 6-án és 11-én is itt mutatható ki (DL 67577–67578., DL 68133–68134.), azonban az okleveleken nem Essegvári György ítélmester (vö. DL 46246.) kézjegye látható. Ő júl. 21-én Essegváron (DF 201517.), szept. 11–16. között csekúti otthonában tartózkodott (DL 93641., DL 68455., DF 282231.), a kisebbik bírói pecsétet használva. Jóllehet néhány hónappal az oklevél kiállítása után az uralkodóval együtt Bakóc is Temesvárra utazott Kinizsihez, a kancellár nyilván nem vitte magával oklevelét.

³⁶ Úgy tűnik, hogy a nádor (nagyobbik) bírói pecsétje a löcsei találkozótól Mecseki György nádori titkár felügyeletére volt bízva (Lőcse, 1494. máj. 6., „Per Georgium de Mekche secretarium palatinalem” jegyzettel: DL 20178.). Korotnai ítélmester ugyanis nem tartott a nádorral, hanem ez alatt előbb Korotnán (1494. máj. 5.: DF 204025., kiadása: Sopron szabad királyi város története. I. rész 6. kötet. Oklevelek és levelek 1482-től 1520-ig. [Közl.: Házi Jenő.] Sopron, 1928. – [a továbbiakban: Sopron I/6.] – 132–133.), majd Budán (máj. 11.: DF 206512., DF 288455., jún. 13.: DL 93637.) a másik, kisebb méretű bírói pecsétet használta. A nagyobbik bírói pecsét talán az ápr. 24-re meghirdetett kassai országgyűlés miatt szakadt el az ítélmestertől.

³⁷ Pl. Bács, 1495. nov. 21.: DF 287629., Buda, 1498. ápr. 9.: Registra krále Vladislava i. m. 37–39. (két oklevél), Buda, 1498. máj. 17.: Uo. 42–44. (két oklevél) stb.

³⁸ *Neumann Tibor*: II. Ulászló király koronázása és első rendletei (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról). *Századok*, 142 (2008) 318–320.

³⁹ Az alább felsorolt okleveleken kívül: Buda, 1490. szept. 27.: a király a budafelhévízi prépostság kommandáját Tüz Osvát zágrábi püspöknek adja (DF 252018.). – Buda, 1490. szept. 29.: megerősíti a zágrábi püspök, illetve a szlavóniai megyék nemessége között a királyválasztó országgyűlésen létrejött tizedmegállapodást (DF 252106.).

minden bizonnyal az, hogy a királyi titkospecsét nyomójának vésése ekkor még nem fejeződött be, azaz az oklevelek kiállításával egy időben nem tudták azokat az – egyébként a szövegben megígért – pecséttel ellátni. Ezt a hiányosságot az uralkodó aláírásával pótolta, majd miután októberben elkészült a pecsétnyomó, a pecsétet utólag függesztették rá a már korábban megszővegezett oklevelekre.

Erre több bizonyítékunk is van: 1.) Szeptember 25-én, Fehérváron a király Sopronhoz küldött leveleit még azzal a cseh nagypecséttel látta el, amellyel a koronázásig magyarországi okleveleit általában megerősítette,⁴⁰ míg október 4-én, Pozsonynak szóló parancsát aláírása mellett a gyűrűspecséttel látta el.⁴¹ Mindkét hitelesítési módot joggal tarthatjuk kényszer szülte, átmeneti időre korlátozott megoldásnak. 2.) Szeptember 28-án az uralkodó megerősítette a Batori, a Perényi és a Meggyesi családok között még Fehérváron létrejött kölcsönös örökösödési szerződést. Az oklevélnek mind a három eredeti példánya fennmaradt, de csak az egyikre, az oklevelet kieszközölő Batori István erdélyi vajda példányára került rá a király aláírása, a másik kettőre viszont – merőben szokatlan módon – semmilyen kancelláriai jegyzetet nem vezettek rá.⁴² Ez nehezen értelmezhető másként, mint hogy a másik két érdekelt fél részére – a Batori-féle oklevél felhasználásával – csak a pecsét elkészítése után állítottak ki egy-egy további példányt. 3.) Szeptember 29-én az uralkodó Baumkircher Vilmos kérésére megerősített egy ez évben megkötött adásvételi szerződést. Erről az oklevélről hiányzik az uralkodó saját kezű aláírása, helyette *commissio*-s jegyzet olvasható rajta. Tudjuk viszont, hogy ezt az oklevelet csak kilenc hónappal később, 1491. június 20-án pecsételték meg, legalábbis a hátulján lévő, az oklevél tartalmának a királyi könyvbe való bemásolásáról tanúskodó jegyzet ezt igazolja.⁴³ Baumkircher Vilmos minden bizonnyal még a titkospecsét elkészülése előtt elhagyta a királyi udvart,⁴⁴ de a kiváltságlevelet, ha egyáltalán már kiállították, a kancellárián hagyta. A pecsétnyomó 1490. október 10-re készült el, amivel megszűntek a titkospecsét hiányából fakadó átmeneti sajátosságok.⁴⁵

⁴⁰ Fehérvár, 1490. szept. 25.: DF 203967–203968. (Kiadása: Sopron I/6. 75–76.)

⁴¹ Buda, 1490. okt. 4.: DF 240713.

⁴² Buda, 1490. szept. 28.: DL 19677., DL 71027., DL 72053. – Vö. *Neumann T.*: Batori i. m. 94.

⁴³ Az 1490. szept. 28-án kelt oklevél hátulján „R(egestra)ta folio XXXIX 1491.” jegyzet olvasható (DL 101114.). Ezt tehát egy időben pecsételték meg a Baumkircher család részére 1491. jún. 20-án kelt oklevéllel, amelynek hátulján ugyanez a jegyzet található (DL 101126.).

⁴⁴ Ez aligha magyarázható mással, mint Miksa római király néhány nappal később indított támadásával, amely közelről érintette a Baumkircherek határ menti uradalmait.

⁴⁵ 1490. okt. 8-án az uralkodó parancslevelét még a cseh nagypecséttel látták el (DF 270680.), okt. 10-én viszont Sopronhoz küldött levelén már a magyar titkospecsét látható (DF 203969., kiadása: Sopron I/6. 76–77.). Korábban az adománylevelek okt. 10-ével kezdődő kibocsátását a Fehérváron hozott amnesztia rendelettel indokoltam. Ennek hatása ugyan nem zárható ki, de a

6. Ha a király aláírása a titkospecsét vésése idején azt a szerepet töltötte be, hogy a pecsételéig mintegy hitelessé tegye az iratot, vagy más szavakkal: az irat későbbi felmutatásakor a pecsét kezelőjét arra utasítsa, hogy pótolja a hiányzó pecsétet, akkor egyáltalán nem zárható ki, hogy más esetekben is az a szerepe érvényesült, hogy utólagos pecsételés elrendelésére szolgáljon. Ennek a jelenségnek az iskolapéldája az a Farkashidán, 1490. július 31-én kibocsátott oklevél, amellyel az uralkodó megerősítette az országnagyok és Korvin János herceg nemrégiben megkötött szerződését. A szövegben a következő pecsételési záradék olvasható: „Ígérjük, hogy az oklevelet szerencsés megkoronázásunk idején új pecsétünkkel, amelyet Magyarország királyaként kezdünk majd használni, [...] fogjuk megerősíteni”.⁴⁶ Bár az oklevélen csak két azonosíthatatlan pecsétredék függ, mégis a záradék alapján nyugodtan megkockáztatható, hogy utólagosan, a júliusban még nem létező magyar titkospecséttel erősítették meg. Ez azt is megmagyarázza, miért látta el az oklevelet az uralkodó saját aláírásával. Ha ez igaz, akkor nem csodálkozhatunk azon, miért nincs aláírás az ugyanezen a napon kelt, ún. farkashidai egyezmény okmányán, azaz az uralkodó választási feltételeit rögzítő diplomán: ezt az oklevelet ugyanis még ekkoriban megerősítették a cseh nagypecséttel, amely ma is rajta függ.⁴⁷ Érdemes megvizsgálnunk, hogy ez, a továbbiakban utópecsételésnek nevezett jelenség rendszeressé vált-e a kancellária gyakorlatában.

A titkospecséttel történő utólagos hitelesítés jól nyomon követhető az uralkodó 1491. májusi, visegrádi tartózkodása idején. Az uralkodó május 9-ig Budán volt, majd ezt követően másfél-két hétre áttette székhelyét a visegrádi palotába. Ekkoriban próbált megállapodást kötni Mátyás király zsoldoseregével és rávenni ezt arra, hogy a németek kezén lévő Fehérvár alá vonuljon.⁴⁸ A palotában, május 15. és 24. között kelt okleveleket 21-ig az uralkodó aláírásával, 22-től *commissio*-s jegyzettel, de valamennyit a titkospecséttel erősítették meg. Az eddigiek alapján úgy gondolom, hogy a király által aláírt oklevelek megírása idején nem állt rendelkezésre a titkospecsét, amit az is igazol, hogy egy bevallásról 17-én – szokatlan módon – a király kíséretében tartózkodó Nagylucsei Orbán egri püspök bocsátott ki oklevelet gyűrűspecséje alatt, de mint a nádori bíróság előtti ügyek

titkospecsét hiánya sokkal jobb magyarázatot ad a jelenségre: *Neumann T.*: II. Ulászló i. m. 320–321. – Egy okt. 2-i, királyi zálogosításról szóló, szép kiállítású oklevelet (DL 19679.) semmilyen kancelláriai jegyzettel nem láttak el. Magam azt gyanítom, hogy az oklevelet ebben az esetben is több példányban bocsátották ki, és a fennmaradt példány lehet az, amelyet a király által aláírt eredeti felhasználásával állítottak ki.

⁴⁶ „harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quo tempore felicitis coronacionis nostre sub novo sigillo nostro, quo ut rex Hungarie uti incipimus, similiter iuxta dispositionem prefatorum dominorum prelatorum et baronum confirmare sub premissa fide pollicemur”. DL 19657., kiadása: *Thallóczy Lajos*: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevél-tárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

⁴⁷ Farkashida, 1490. júl. 31.: DL 19666.

⁴⁸ *Antonius de Bonfinis*: Rerum Ungaricarum decades I–IV. Edd. I.(osephus) Fögel, B(ela) Iványi et L(adislaus) Juhász. Lipsiae–Budapestini, 1936–1941. (a továbbiakban: Bonfini) V–II-1–5.

bírája.⁴⁹ egy 19-én kelt adománylevelet pedig csak két hónappal később, július 10-én iktattak a királyi könyvbe.⁵⁰ Első pillantásra meglepő, hogy az utolsó aláírt irat egy *missilis*,⁵¹ márpedig ennél az irattípusnál – az adománylevelekkel szemben – ritkán merülhetett fel annak az igénye, hogy mindenképpen megvárják a titkospecsét érkezését. A magyarázat ebben az esetben abban rejlik, hogy ekkor már tudhatták: a kancellár hamarosan megérkezik. A pecsételésre ugyanis csak egy napot kellett várni: másnap kiállítottak egy másik *missilis*-t is,⁵² most már *commissio*-s jegyzet alatt, amely csak címzettjében különbözött az előző napitól. Ekkor tehát már megérkezett a palotába a kancellár, így a két levélre egyszerre nyomhatták rá a pecsétet. A király két palotása, akiket e levelekkel felhatalmazva küldtek a Szászföldre, elindulhattak távoli úticéljuk felé.⁵³

A fenti példák alapján megállapítható, hogy az uralkodó a kancellár távollétében az irat hitelességét aláírásával igazolta, mintegy utasítást adva ezzel a későbbi pecsételésre. Ritkának számított azonban az az eset, hogy az összes ilyenkor kelt oklevél hitelesítését utólagosan végezték el: rendszerint más pecsétekkel pótolták a távol lévő legfontosabbakat, ami átvezet bennünket a második legtöbb királyi aláírást felmutató pecséthelyettesítés kérdéséhez.

7. Rendkívül szembetűnő, hogy azokban a napokban, amikor az okleveleken királyi aláírást találunk, rendszerint olyan iratok – adománylevelek és kormányzati intézkedések – is elhagyták a kancelláriát, amelyeket a gyakorlattól eltérően nem a titkospecséttel erősítettek meg. Az aláírás és a nem megszokott pecsételés között természetesen összefüggés van: mindkettő arra utal, hogy a kancellárnál lévő titkospecsét ekkor nem volt elérhető. Ennek helyettesítésére II. Ulászló négy pecsétet használhatott: 1. A magyar bírói pecsétet (d=60 mm), amelyért a személyes jelenlét, más néven a kisebbik kancellária élén álló személynök felelt, és amelyet a bírósági iratokra, ítéletlevelekre, rutinszerű parancslevelekre s a személyes jelenléten keletkezett magánjogi iratokra nyomtak rá vagy függesztettek fel. 2. A cseh nagypecsétet (d=68 mm), amellyel elsősorban a függőpecsétes cseh királyi okleveleket erősítették

meg. Így részben a magyar titkospecsét (d=70 mm) hasonló szerepet játszott, és attól mérete sem tért el jelentősen. Magyar ügyekben adomány- és parancslevelekre egyaránt gyakran rányomták. 3. A cseh kisebbik vagy titkospecsétet (d=45 mm), amely a cseh kancelláriában *missilis*ek és parancslevelek hitelesítésére szolgált. Az uralkodó magyar királyként ritkán alkalmazta parancslevelein, különösen német nyelvű iratokon tűnik fel. 4. A gyűrűs- vagy más néven gyűrűs titkospecsétet (ovális 16/22 mm), amelyet magyar és cseh királyként egyaránt használt, 1490 előtt kifejezetten személyes ügyei intézésére. Ezt legkésőbb 1495-től az uralkodó magyar titkára kezelte. Ezeken kívül volt még egy pecsétje, a magyar kettőspecsét (d=132 mm), de ezt nem használták pecséthelyettesítésre.⁵⁴

Miért került rá a király aláírása a helyettesítő pecsétekkel ellátott oklevelekre? Egyfelől kétségtelen, hogy ügyviteli szempontból az uralkodó aláírása valamennyi királyi pecsét kezelője számára engedélyt adott arra, hogy az általuk őrzött pecsétet ráhelyezhetik még egy olyan oklevélre is, amelynek tartalma egyébként nem esett hatáskörükbe. Másfelől ez szorosan összefügg a közhitelőség kérdésével is: a bírói pecsét például csak a fent felsorolt esetekben számított autentikusnak, hiszen a személynök vagy ítélmesterei magától értetődően nem állíthattak ki kegynyilvánító oklevelet. A bírói, a gyűrűs vagy a cseh pecsétek esetében tehát egyaránt igazolni kellett azt, hogy az intézkedés nem a pecsétek kezelőihez, hanem az uralkodóhoz köthető, és erre az aláírás volt a legalkalmasabb eszköz. Lásunk három példát.

Bakóc Tamás kancellár 1491. augusztus 28-án hagyta el a király akkori tartózkodási helyét, Várpalotát, hogy a többi magyar és cseh követ társaságában Pozsonyba, a németekkel esedékes tárgyalásokra utazzon. Pozsonyi forrásokból tudjuk, hogy a magyar követek szeptember 2-án érkeztek meg a városba, ahonnan szeptember 23-án keltek ismét útra, hogy Budára utazzanak a királyhoz.⁵⁵ A kancellár és a titkospecsét távollétében, az időközben a fővárosba utazó király környezetében ekkor alig keltek oklevelek: szeptember 7-én egy adománylevélre a bírói pecsétet nyomták, és emiatt az uralkodó alá írta azt.⁵⁶ 21-én viszont egy jelentéktelen újadományt, amelyet a cseh nagypecséttel erősítettek meg, aláírás nélkül hagyott: a cseh kancellária a rutinszerű – azaz az uralkodó beleegyezéséhez aligha kötött – oklevél kiállításánál elfogadta a király bizalmasa, a csehül egyébként kiválóan beszélő Farkas Bálint váradi püspök relációját.⁵⁷ És bár három nappal később, 24-én olyan oklevelet bocsátottak ki, amelyet a

⁴⁹ Visegrád, 1491. máj. 17.: DL 19720.

⁵⁰ Visegrád, 1491. máj. 19.: DL 19722. A hátlapon lévő *regestrata* jegyzet szerint júl. 10-én iktatták (vö. DL 91025., DF 281775., DF 249628.).

⁵¹ 1491. máj. 21. Visegrád: DL 30922.

⁵² 1491. máj. 22. Visegrád: DF 245139.

⁵³ Hasonló eset mutatható ki 1495. május elején, amikor az uralkodó – hazatérve az Újlaki Lőrinc herceg elleni hadjáratból – néhány napot Visegrádon pihent. 1495. ápr. 29-én még Budán időzött, ahol oklevele *commissio*-s jegyzet alatt kelt (DF 246350.). Máj. 1-jén, Visegrádon kelt oklevelét aláírásával látta el: DF 204031. (Regesztája: Sopron I/6. 141.) Máj. 2-án, ugyanitt kibocsátott oklevele élén viszont *commissio*-s jegyzetet találunk: DF 245219. Végül máj. 3-án még Visegrádon, máj. 5-én már Budán tartózkodott: DL 46301., DL 27981., illetve *Johann Christian von Engel*: Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. I. Bd. Halle, 1797. 76., 110–111. – Ennek magyarázata véleményem szerint az, hogy az előbbi oklevelet még Visegrádon állították ki (a kancellár távollétében) és az uralkodó itt is írta alá, a másodikat viszont már Budán, a kancellár felügyelete alatt írták meg. Visegrádon csak a levélben foglalt intézkedésről szóló döntés született meg, a pecsételés viszont mindkét esetben Budán történt.

⁵⁴ A kettős-, titkos- és bírói pecsétek közlését legutóbb ld. Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. (Szerk.: Hegedűs András.) Esztergom, 2000. 64–66. A gyűrűspecsétre ld. alább. Az 1490 előtti cseh pecsétekre és használatukra ld. *J. Macek*: i. m. 61–64. (Csak a gyűrűspecsét mérete volt más: 9/16 mm.)

⁵⁵ *Neumann Tibor*: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) (Első közlemény). *Századok*, 144 (2010) 358., 360.

⁵⁶ DF 273997. (Pecsételési záradék: „harum nostrarum sigillo nostro, quo in iudiciis timur, consignatarum”) – Bakóc távolléte idején a főszövegben idézett okleveleken kívül csak két, hiteleshelyekhez szóló mandátum kelt Budán, szept. 16-án (DF 205955.) és 19-én (DF 251251.), szintén a bírói pecsét alatt, ennek azonban témánkat illetően nincs jelentősége, hiszen nem merülhet fel, hogy az uralkodó személyéhez bármi köze lehetne.

⁵⁷ DL 62369. (pecsételési záradék nélkül)

titkospecséttel erősítették meg,⁵⁸ azt alighanem csak néhány nappal később, Bakóc megérkezését követően függesztették rá.

Hasonló eset figyelhető meg 1493 végén, azzal a különbséggel, hogy a kancellár távolléte ekkor a kibocsátott oklevelek számát tekintve nem okozott érezhető csökkenést. A kancellár november 22–26. között hagyta el Budát Bánfi Miklós udvarmester társaságában, hogy a fővárosban maradó király képviselőiben Bécsbe utazzon az augusztusban elhunyt III. Frigyes császár december 7-én megrendezett gyászszertartására.⁵⁹ November 22-ig bezárólag az okleveleket *commissio*-s jegyzettel látták el, 26-tól ezt a típust váltják fel a királyi aláírások.⁶⁰ Az uralkodó decemberben kelt *missiliseit* (4 darab) a cseh nagypécsettől erősítették meg, ami miatt valamennyin ott találjuk a pecsételést elrendelő királyi aláírást.⁶¹ Az obudai apácák részére kiállított általános parancs- és oltalomlevélre a bírói pecsétet függesztették fel, amire a pecsételési záradékkal is emlékeztettek. A plica belső oldalára, szép humanista betűkkel, rendhagyó megfogalmazással írott jegyzet arról tanúskodik, hogy az oklevél kiállításáról István szerémi püspök, azaz a bírói pecsétet kezelő személyről intézkedett (*Stephano episcopo Syrmieni etc. procurante*), a plica alatt viszont az uralkodó aláírását is megtaláljuk. Ennek oka nyilvánvalóan abban keresendő, hogy az oklevél kegynyilvánítást is tartalmazott.⁶² Ebben az időszakban legalább három adománylevél is kikerült a kancelláriából: 1.) Dengelegi Mátyás (Mátyás király unokatestvérének a fia) egy Temes megyei települést kapott az uralkodótól.⁶³ Az ügyvitelt ezúttal a referensként jegyzett Vingárti Geréb Péter udvarmester (Mátyás király unokafivére) vállalta magára, és a cseh nagypécset használata miatt a király is aláírta. 2.) A király Bajnai Bot Ambrus és András szolgálatait két Bács megyei birtokkal jutalmazta. Az oklevél hangsúlyozza, hogy a bírói pecsét használatára ezúttal a titkospecsét távolléte miatt került sor,⁶⁴ és nyilván ezt a hiányosságot volt hivatott pótolni az uralkodó aláírása. 3.) Végül Torockói László részesült egy Küküllő megyei falura szóló újadományban. A cseh kancellária a rutinszerű ügyben megelégedett Szentgyörgyi Péter gróf relációjával, és az uralkodó aláírása nélkül is rányomták az oklevélre a nagypécsetet.⁶⁵

Témánk szempontjából különösen érdekes, hogy a hónap elején Budán időzött Kolozsvár bírja és egyik esküdte, akik négy oklevelet eszközöltek ki a kancelláriától: mindegyiken december 7-i keltezésű találunk. Kettő közülük kettőspecséttel ellátott, méltóságosor privilégium, amelyekkel Ulászló korábbi kiváltságokat erősített meg. Ezek kiállításáról a rajtuk lévő relációs jegyzet szerint a király titkára, egyébként Bakóc kancellár öccse, Szatmári Ferenc budai prépost gondoskodott, az uralkodó pedig aláírta azokat.⁶⁶ A másik kettő e privilégiumokra is hivatkozva adott utasítást a bennük foglalt kiváltságok betartására. Ezeket viszont cseh nagypécsetet és *commissio*-s jegyzetet találunk.⁶⁷

⁵⁸ DL 74572. (titkospecsételési záradék, átirat)

⁵⁹ A követségre ld. Bonfini V-III-103. – III. Frigyes gyászszertartására és a jelenlévő magyarokra ld. *Borsa Gedeon*: Néhány bécsi ősnymtatvány magyar vonatkozásai. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966*. 389–396., különösen 392–395. Vö. még *Hans Peter Zelfel*: *Ableben und Begräbnis Friedrichs III. Dissertationen der Universität Wien* 103. *Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs*. Wien, 1974. 100–114. (Köszönöm Pálffy Gézának, hogy felhívta a figyelmemet erre a munkára.)

⁶⁰ Buda, 1493. nov. 22.: DF 245183. (*missilis*) – Buda, 1493. nov. 26.: DF 233411. (átirás, amely hivatkozik a királyi aláírásra) – Igaz, hogy nov. 26-i keltezéssel fennmaradt egy *commissio*-s, függőpecsétes kiváltságlevél a Zengg melletti pálosok részére, ez azonban lehet utólagosan megpecsételt irat is: DL 35734.

⁶¹ 1493. dec. 1.: DF 204017. (Kiadása: Sopron I/6. 124.), dec. 15.: DF 245189., dec. 16.: DF 245293., dec. 23.: DF 245216.

⁶² 1493. dec. 4.: DL 20101.

⁶³ 1493. dec. 8.: DL 20104.

⁶⁴ 1493. dec. 10.: DL 67574. (A záradék: „harum litterarum nostrarum propter absenciam sigilli nostri secreti sigillo nostro, quo ut rex Hungarie in iudiciis utimur.”)

⁶⁵ 1493. dec. 11.: DF 257883.

⁶⁶ 1493. dec. 7.: DF 280982., DF 281118.

⁶⁷ 1493. dec. 7.: DF 280972. (parancslevél, két eredeti példányban), DF 281186. (általános mandátum, három eredeti példány-

Magam a következő módon képzelem el a kolozsvári oklevelek születésének körülményeit. A parancsleveleket nem sokkal az ügyről szóló döntést követően kiállították és a kéznél lévő helyettesítő pecséttel el is látták. A kolozsváriaknak a privilégiumok hitelesítése érdekében viszont meg kellett várniuk Bakóc kancellárt, aki legkésőbb december végén érkezett vissza Budára.⁶⁸ Ezt alátámasztja az is, hogy a két privilégiumon lévő relációs jegyzeteken Bakóc keze írását ismerhetjük fel. (A kettős jegyzetelésű, azaz aláírást és kancelláriai jegyzetet is tartalmazó oklevelekre alább még visszatérek.) Az 1493. november vége–december vége közti egy hónapból tehát összesen tíz királyi aláírással ellátott oklevél maradt ránk.

Harmadik példánk egy új időszak nyitányaként értelmezhető. Az országos pestisjárvány miatt az uralkodó 1495. augusztustól 1496. májusig a fővároson kívül tartózkodott, Visegrádtól Szegedig, Bácstól Pozsonyig járva az országot.⁶⁹ Ebben a tíz hónapban Bakóc kancellár hosszabb-rövidebb időre többször elhagyta az uralkodó környezetét. Távollétében – és csak akkor⁷⁰ – a király azt a gyűrűspecsetet használta, amely addig szinte egyáltalán nem tűnik fel magyar királyként kibocsátott oklevelein.⁷¹ Ezt a pecsétet bizonyára titkára, Kassai (azaz Szatmári) György, a fehérvári Szent Miklós-egyház prépostja őrizte, akiről tudjuk, hogy mindvégig az uralkodó kíséretében tartózkodott.⁷² Vélhetően a titkári tisztség befolyásának erősödése indokolja a gyűrűspecset előtérbe kerülését. Jóllehet Kálmáncsehi Domokos váradi

(ban). – Köszönöm W. Kovács Andrásnak, hogy a fényképeken elmosódó pecsétlenyomatokat a kolozsvári eredetieken megtekintette.

⁶⁸ 1493. dec. 21-én az egri püspöki provizor küldöncöt menezett Budára urához, Bakóchoz. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kancellár ekkor már Budán volt, csak azt, hogy oda várták. *Kandra Kabos*: Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó-könyve 1493–6 évekről. In: *Adatok az egri egyházmegye történelméhez II. kötet*. (Szerk. Kandra Kabos.) Eger, 1887. 365., vö. uo. 439. – A kancellár jelenlétét a titkospecsét újbóli feltűnése is igazolja: két dec. 29-i, *consensus*-ra következő iktatóparancson már a titkospecsét nyoma látható: DL 30484., DF 250957. Vö. egy dec. 28-i, átirásban fennmaradt megerősítő oklevéllel: DF 257911.

⁶⁹ Bonfini V-V-85–87.

⁷⁰ Látszólag ez ellen szól az, hogy a király pozsonyi tartózkodása alatt négy alkalommal (febr. 29., márc. 26., ápr. 15., ápr. 18.) egy napon belül gyűrűs- és titkospecsét alatt egyaránt kelt oklevél (ld. a 82. sz. jegyzetet). Természetesen ez nem csak annak a feltételezésével magyarázható, hogy pl. délelőtt a gyűrűs-, majd délután, a kancellár megérkezését követően a titkospecséttel pecsételtek, hanem azzal is, hogy a keltezés csak a döntés dátumát jelzi, következésképpen nem zárható ki az, hogy a pecsételésre csak egy-két nappal később került sor. Pl. febr. 24–29. között hiányoznak a titkospecsétes iratok, amit jól kiegészít az, hogy febr. 28–29-én gyűrűspecset alatt bocsátottak ki okleveleket.

⁷¹ Gyűrűspecséttel ellátott oklevelet (nem véve figyelembe a 4. pontban felsorolt, Bakóc kancellár részére szóló adomány- és kiváltságleveleket) 1490–1495 nyara között csak hármat ismerek, mindegyiken ott áll a király aláírása: 1490. okt. 4. Buda: DL 240715. (*missilis*, ld. az 5. pontban), 1492. dec. 2. Buda: DL 71038. (adománylevél), valamint 1494. máj. 5. Lócse: DL 24771. (Ulászló és fivére, János Albert lengyel király által megkötött titkos szerződés.) – Cseh királyi oklevélen is előfordul, szintén aláírással: 1491. ápr. 25. Buda: DL 46158. A dátumból egyértelmű, hogy ebben az esetben is pecsét helyettesítésről van szó, hiszen a cseh kancellárt ekkoriban az uralkodó Kassáról Sziléziába küldte: Bonfini V-I-118.

⁷² Ez időszakban relációi: Gesztes, 1495. szept. 17.: DL 12800. (gyűrűsp.), Szeged, okt. 22.: DL 64491., okt. 24.: DL 27566. (titkosp.), Bács, nov. 15.: DF 251203. (kettősp.), dec. 8.: DL 93649., 1496. jan. 2.: DL 94602., Pozsony, febr. 29.: DL 46334., márc. 1.: DF 227622., márc. 10.: DL 94603., márc. 27.: DF 258269., ápr. 10.: DF 240794., ápr. 18.: DF 226527., Győr, ápr. 29.: DL 93656. (titkosp.) – 1495. nov. 12-én és 15-én Bácscon egy-egy adományban részesült: DL 46556., DL 105081. (gyűrűspecset alatt kibocsátott oklevelek) – Bevallása okt. 30-án, a csanádi káptalan előtt: DF 268791.

püspök, személynök a bírói pecséttel augusztustól Váradon.⁷³ Bakóc kancellár pedig a titkospecséttel augusztus 20. és szeptember 21. között Egerben időzött,⁷⁴ és mindketten csak a szegedi országgyűlésen (1495. október) csatlakoztak ismét a királyhoz.⁷⁵ ezzel szemben a cseh kancellár mindvégig Ulászló kíséretében tartózkodott,⁷⁶ tehát a korábbi gyakorlat – az adomány- és parancslevelek cseh nagypecséttel történő kibocsátása – tartható lett volna. A gyűrűspecst használata gyakran utalnak az oklevelek szövegében, azzal a gyakori megjegyzéssel, hogy erre csak a nagyobbik titkospecst távollétében került sor.⁷⁷ Ezek az okleveleken azonban immár nem volt szükségszerű követelmény a királyi aláírás: a gyűrűt nem hiába nevezték szintén *titkospecsémek* (*anulare secretum sigillum*), hiszen ugyanúgy minden típusú iratra – kivéve a függőpecsétes okleveleket – rá lehetett nyomni, mint nagyobbik társát, és kezelőjének nem feltétlenül kellett igazolnia a király aláírását,⁷⁹ jól mutatja, hogy a titkospecst elfogadottsága, illetve kezelőjének hatásköre sokkal szélesebb volt (amit a pecséthelyettesítésre vonatkozó záradék is egyértelműsít).⁸⁰

⁷³ A bírói pecsétet utóljára júl. 18-án (esetleg 22-én) találjuk Budán, majd aug. 17-től szept. 9-ig Váradon, 11-én Keresztesen, 20-án Egerben, vélhetően okt. 26-án Szegeden és okt. 28.–nov. 2. között Csanádon, végül dec. 11-től – egy jan. 21-i megszakítással, amikor Béliben keltezhettek alatta oklevelet – 1496. ápr. 18-ig ismét Váradon mutatható ki. Májustól Budán, a György-napi nyolcadon tűnik fel. A jelzetek közlésétől itt eltekintek. – Emellett 1495. okt. 22-én és 24-én, Szegeden a váradi püspök/személynök relációjával találkozunk: DF 252621., DL 20298. – 1495. aug. 31.–szept. 2. között Kálmáncsehi váradi püspökként bocsát ki okleveleket a váradi várban. – Az egi számadáskönyvben meglepő az az adat, hogy a váradi püspök 1495. aug. 24-én Egerben vendégeskedett (*Kandra K.*: i. m. 397., vö. 410.), hiszen aug. 22-én Váradon bocsátott ki oklevelet (DF 224021.), 29-én pedig ugyancsak Váradon tartózkodott (DL 20352.). A téves dátum nyilván a váradi püspök szeptemberi egi tartózkodásának a lecsapódása.

⁷⁴ *Kandra K.*: i. m. 410. – Budán aug. 16-án kelnek az utolsó titkospecsétes oklevelek (DL 20348. és további négy oklevél.)

⁷⁵ Szeged, 1495. okt. 22.: DL 64491. (titkosp.), illetve ld. a 73. jegyzetet. A két pecsétkezelő nyilván együtt utazott Egerből Szegedre. Egerből szept. 29-én Visegrádra menesztenek küldöncöt Bakóchoz (*Kandra K.*: i. m. 424.), ami azért érdekes, mert a király ekkor Csákváron tartózkodott.

⁷⁶ Cseh királyi oklevelek ebből az időszakból a DF-ben (a lista természetesen gyarapítható lenne): Csákvár, 1495. szept. 28.: DF 290806., Pozsony, 1496. márc. 20.: DF 287630., ápr. 6.: DF 288357., ápr. 15.: DF 288429. (a cseh kancellár relációjára), Pozsony, 1496. márc. 16.: DF 288430. (*commissio*-s jegyzet), Bács, 1495. nov. 21.: DF 287629. (az uralkodó aláírásával, a kedvezményezett a kancellár), dec. 30.: DF 288427. (másolat) stb.

⁷⁷ Példák a két típusra: 1/a.) „harum nostrarum propter absenciam maioris secreti nostri anulari secreto sigillo nostro consignatarum”. Visegrád, 1495. szept. 5.: DL 58217. – 1/b.) „presentes autem, quas propter absenciam maioris secreti sigilli nostri anulari sigillo nostro consignari fecimus”. Gesztes, 1495. szept. 17.: DL 20360. – 2.) „Datum sub anulari secreto sigillo nostro, Bachie...”. Bács, 1495. nov. 12.: DL 63402.

⁷⁸ Bakóc és Szatmári György *commissio*-s jegyzetei írásképp tekintetében rendkívül hasonlítanak egymáshoz, de leginkább a *regis* szó g betűje, illetve ugyane szó végződése (Bakócnál rövidítéssel, Szatmárinál kírva) alapján megkülönböztethetők egymástól. Ld. pl. 1495–1496 fordulóján a titkospecsétes okleveleken Bakóc (DL 102272., DL 20384., DL 94604.), a gyűrűspecséteseken pedig Szatmári (DL 71059., DL 63407., DL 20412.) jegyzeteit. Vö. a fényképmelléklettel.

⁷⁹ Visegrád, 1495. szept. 5.: DL 58217. (adománylevél), Eszék, 1495. okt. 13.: DL 20363. (adománylevél), Sopron, 1496. febr. 5.: DF 204035. (különféle adók alóli időleges felmentés, kiadása: Sopron I/6. 144–145.).

⁸⁰ Kumorovitz szerint „a királyi titkárok által, s nem a hivatalos kancelláriában kiállított, vagy a magántermészetű kisebb titkos-

Bár a kancellár jelenlétében az oklevelezés jelentős részét – kivéve persze a pecsételést⁸¹ – ugyanúgy Szatmári György titkár intézte, mint távollétében, a titkospecséttel történő utópecsételés gyakorlata – elsősorban függőpecsétes oklevelek esetében – továbbélt. 1496 elején az uralkodó három hónapot töltött Pozsonyban. Környezetét a kancellár gyakran elhagyta, ami egyrészt az iratkibocsátás néhány napos szünetéből, másrészt az ilyenkor feltűnő gyűrűspecsétes iratokból egyértelműen kiviláglik.⁸² Például március 21-ig a titkospecst, 26-án a gyűrűspecst, majd ugyanezen a naptól újra a titkospecst alatt keltek az oklevelek. A két időpont között, 24-i dátummal kibocsátottak egy függőpecsétes kiváltságlevelet is, amelyet az uralkodó – a fenti példákhoz hasonlóan nyilván a titkospecst távollétében – aláírással látott el, így csak utólag függeszthették rá a titkospecst.⁸³ Megállapítható tehát, hogy 1495-től a távollevő titkospecst pótlására használt gyűrűspecst elkezdte kiszorítani a többi helyettesítő (cseh- és bírói) pecsétet.

A felsorolt példák jól mutatják, hogy a kancellár távollétében a többi pecsét kezelője nem minden esetben várta el a király aláírását: a rutinügyek – nyilván a szokásoknak megfelelően – ilyenkor ugyanúgy megkerülhettek az uralkodót, mint a kancellár jelenlétében (a kegynyilvánító oklevelek közül láthatóan ide tartoznak az újadományok). Az aláírást tartalmazó oklevelek fennmaradási esélyét az is csökkentette, hogy az uralkodó csak a pátenz adományleveleket írta alá. A szokásnak megfelelően ezekkel együtt kiállított, zárt iktatóparancsokat – amelyből a hiteleshelyi levéltáraknak köszönhetően jóval több maradt fenn – viszont nem, azt csak a zárlatra írott *lecta* jegyzettel láttamozták és küldték megpecsételni. Feltűnő az is, hogy a cseh kancellária által megpecsételt oklevelek szövegében sohasem találunk pecséthelyettesítési záradékot, míg a bírói pecsétellátott iratokban ennek megléte, ha nem is elmaradhatatlan, de rendszeres. Ez leginkább azzal hozható összefüggésbe, hogy ilyenkor gyakran az irat megírásáról is a kisebb kancellária gondoskodott,⁸⁴ és saját magát igazolta a záradékkal,⁸⁵ a cseh kancelláriával szemben, amely vélhe-

pecsétekkel (esetleg gyűrűvel) megerősített oklevelekkel szemben később is nagy volt az ellenszenv, s úgy látszik, per esetén a bíróságok sem tekintették őket teljes bizonyító erejűeknek.” *Kumorovitz L. B.*: i. m. 79. (Megjegyzem, a Kumorovitz által említett bizonyíték erre 1546-ból származik.)

⁸¹ Egy 1496. márc. 27-i oklevél plicáján a következő kérést olvashatjuk: „Reverendissima d(ominacio) vestra dignetur istas facere sigillare. Gyeryk.” (DF 258269.) Gyeryk Szatmári György beceneve volt (vö. *Kandra K.*: i. m. 397.: „Gyerig secretarius regius”), a címzett pedig csak az oklevél *datum per manus* formulájában szereplő Bakóc kancellár lehet. – Ugyanilyen Bakóchoz szóló kéréseket idéz *Szilágyi L.*: i. m. 50. (37. sz. jegyzet.)

⁸² A pozsonyi tartózkodás gyűrűspecsétes iratai: 1496. febr. 28.–29.: DF 252114. (parancslevél), DF 273297. (adományra következő iktatóparancs) – Márc. 26.: DL 63407. (parancslevél) – Ápr. 8.: DF 225939. (iktatóparancs) – Ápr. 15.: DF 224044. (oklevél kerestető parancs), DL 20412. (oltalomlevél) – Ápr. 18.: DF 227544. (felszólítás), DF 225946. (iktatóparancs).

⁸³ Pozsony, 1496. márc. 24.: DF 234564.

⁸⁴ Erre bizonyítékunk is van: 1492. dec. 11-én a Nagylucsei rokonság részére új tárgyalást engedélyező – tehát bírói jellegű, de kegynyilvánítást is tartalmazó – oklevélen a király aláírása mellett megtalálható Dorogházi László személynöki ítélőmester kézzel írt: DL 19926. – Ld. még a 87. sz. jegyzetben említett két példát.

⁸⁵ A pecséthelyettesítési záradékok kúriai szerepére ld. *Bónis György*: A kúriai irodák munkája a XIV. és XV. században. *Levéltári Közlemények*, 34 (1963) 206.

tően csak a pecsételéssel járult hozzá a folyamat-hoz.⁸⁶ Azt is hangsúlyozni kell, hogy helyettesítő pecsétek csak pápens és zárt iratokon találhatóak, függőpecsétes oklevelek esetében nem: ezek kiállításánál mindig megvárták a titkospecsétet,⁸⁷ ami magyarázatul szolgál a gyakori utópecsételésre. Mielőtt következtetéseinket levonnánk, még szükséges megvizsgálnunk azokat az aláírásokat szintén tartalmazó okleveleket is, amelyek egyik fenti csoportba sem sorolhatók be.

8. Elenyésző számban ismertek olyan oklevelek, amelyekben a király aláírása valóban saját akaratának a kifejeződését, illetve az ügyszó történő hozzájárulását és/vagy személyes felelősségvállalását volt hivatott kiemelni. A legkevésbé sem kelthet csodálkozást például, hogy az uralkodó a diplomáciai iratokat alkalmanként saját kezűleg írta alá, hiszen az ezekben foglalt kötelezettségekért a felelősség elsősorban őt terhelte. A diplomáciai iratokat rendszeren a kancellár által kezelt titkospecséttel erősítették meg, így azt, hogy a király az ezekben foglaltakat magára nézve kötelező érvényűnek tekinti, aláírásával még inkább hangsúlyozta. Ez azonban korántsem volt szükségszerű. Hangsúlyozni kell, hogy a diplomáciai iratokat a kancellária nem a magyarországi, hanem a nemzetközi okleveles gyakorlat mintái szerint állította ki, márpedig a hasonló tárgyú külföldi okleveleken sem volt következetes elvárás az uralkodói aláírás, hiszen a diplomácia irányítói éppen az iratok kiállításáért felelősséget vállaló kancellárok voltak.⁸⁸

⁸⁶ Kívételt képeznek azok a német nyelvű *missilis*-ek, amelyeket a cseh kispécsettől láttak el. Ezek írásképén, szövegén látszódik, hogy nem magyarországi, hanem a német levelezésben nagyobb gyakorlattal rendelkező cseh jegyzők írták. Ld. erre pl. Pozsony, 1490. nov. 30.: DF 203973. (Kiadása: Sopron I/6. 80.), Nagyszombat, dec. 4.: DF 240719., Buda, 1492. máj. 5.: DF 240737., Buda, 1496. dec. 10.: DF 204039. stb. – Vö. egy 1496. okt. 21-i, cseh nagypecsétes oklevéllel: DL 82100. – A cseh kancellária német jegyzőjére ld. Engel, J. Chr.: i. m. 94., 113., 170.

⁸⁷ Két bírói pecsétes kivételt ismerünk: Buda, 1493. dec. 4.: DL 20101. (Általános mandátum és oltalomlevél az óbudai apácáknak, Fodor István személynök e pontban hivatkozott „procurante” jegyzetével.) – 1492. szept. 19-én a Nagylucsei rokonság (képviselőjük Fodor István személynök) és az egi káptalan közötti szerződést erősíti meg a király. Ez esetben különösképpen szükséges volt a rokonsághoz tartozó személynök eljárásának az igazolása. Éppen ezért ez az egyik olyan oklevelünk a korszakból (leszámítva a diplomáciai tárgyú és a Bakóc kancellár részére kibocsátott diplomákat), amelynek a szövegében utalnak a király aláírására („harum nostrarum, quibus nos chirographo proprio subscripsimus sigillumque nostrum, quo in iudiciis utimur, est appensum”): DL 19876. (Két eredeti példány.) – A másik egy 1492. dec. 2-i, gyűrűspecsétes adománylevél („harum nostrarum manu nostra propria et secreto sigillo nostro anulari consignatarum”): DL 71038.

⁸⁸ Pl. a pozsonyi béke 1491. dec. 20-i, római királyi megerősítésén „Ad mandatum domini regis in consilio. Conradus Stirtzel doctor sec. cancellarius subscripsit” (Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Mitgetheilt von Friedrich Firnhaber. In: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen. Bd. III. Wien, 1849. – a továbbiakban: Firnhaber – 504.), míg az 1492. jan. 4-i császári „Ad mandatum domini imperatoris in consilio. Bernnardus Perger prothonotarius imperialis subscripsit” (Firn-

Az aláírás meglétében vagy elmaradásában mutatkozó kettősség még a békeszerződésekben is megfigyelhető. A Kassán, 1491. február 20-án Ulászló nevében kelt, *commissio*-s jegyzettel ellátott békeszerződésre – amely a megegyezés létrehozását illetően Farkas Bálint váradi püspök mellett Bakóc kancellár érdemeit emelte ki – a titkospecsét mellett a jelenlévő főpapok és bárók is felfüggesztették pecsétjeiket, az uralkodó pedig saját kezűleg egy kivétel számba menő megerősítő záradékkal is ellátta azt: „Mi, a fent írott Ulászló király, e végzéseket és cikkelyeket megerősítjük, elfogadjuk és érvényesnek tekintjük, ezért saját kezünkkel aláírtuk”.⁸⁹ A követei által megkötött 1491. november 7-i pozsonyi békeokmányt viszont, bár személyes kötelezettséget vállalt a teljesítésére, a megerősítéskor aláírás nélkül hagyta.⁹⁰ Az 1494. május 5-én, Lőcsén Ulászló és testvére, János Albert lengyel király által közösen kibocsátott, *titkos* szerződést viszont aláírásával és gyűrűspecsétjével egyaránt ellátta mind két uralkodó.⁹¹

Ennek alapján az is érthető, hogy ismert követi megbízólevelei közül csak azt írta alá, amellyel nem az országot, hanem a személyét érintő, titkos tárgyalásokra hatalmazta fel követeit, köztük Bakóc kancellárt.⁹² Formailag a kassai békeokmányhoz hasonlít az az 1493. októberi oklevél, amellyel egy országgyűlésen hozott határozatot foglaltak írásba: a Szent Korona koronaöröktől való visszavételéről – ennek a lépésnek egyébként komoly diplomáciai vonatkozásai is voltak – szóló oklevélben titkospecsételési záradékot és királyi aláírást találunk, de megerősítették azt pecsétjeikkel a jelenlévő főpapok, bárók és előkelők is.⁹³

haber 507.) jegyzetek olvashatók. – A magyar kancellária kiadványai közül egyedül a diplomáciai iratokon tűnik fel a *commissio*-s jegyzet az oklevél szövege alatt jobbra (egyébként ezt a szöveg fölé szokták írni), a nemzetközi gyakorlattal összhangban.

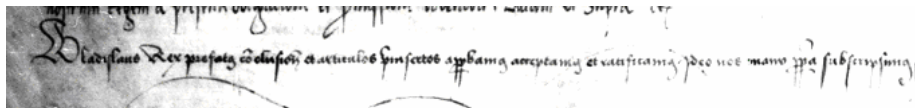
⁸⁹ Kassa, 1491. febr. 20.: „Wladislaus rex prefatus conclusiones et articulos preinsertos approbamus, acceptamus et ratificamus, ideo nos manu propria subscripsimus.” Az oklevelet *commissio propria domini regis* kancelláriai jegyzettel is ellátták. DF 289012. – Később – mint cseh király – aláírta a békeszerződéshez csatolt kiegészítést is. Kassa, 1491. márc. 5.: DF 288965. (Erre a cseh nagypecsétet függesztették rá.)

⁹⁰ Buda, 1491. dec. 6.: Firnhaber 500–502.

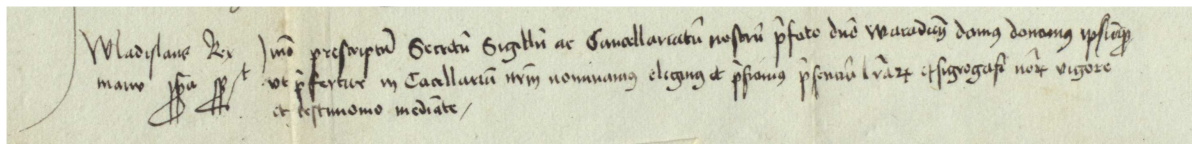
⁹¹ Lőcsé, 1494. máj. 5.: DL 24771.

⁹² Az 1491. aug. 22-én, Palotán kelt követi megbízólevelén *commissio propria domini regis*, míg az egy nappal később, személyes ügyeiben szükséges tárgyalásokra felhatalmazást adó iraton „pro maiori fide et cautela” aláírása olvasható: Firnhaber 467–469. – Beatrix királyné 1492. márc. 22-i panaszában említést tett arról, hogy 1490 nyarán Filipec János Ulászló királytól saját kezűleg aláírt levelet (*litteras manu ... regis scriptas*) mutatott fel, amelyben felhatalmazta a magyar főurakat és bárókat arra, hogy döntésre jussanak Beatrix-szal kötendő házassága ügyében. Ld. Beatrix oklt. 221.

⁹³ Buda, 1493. okt. 17.: DF 287361.

A kassai békeszerződés megerősítő záradéka (1491. február 20. DF 289012.)

II. Ulászló király saját kezű aláírása és záradéka Szatmári György kancellári kinevezésén (1503. február 2. Buda. DL 88878.)

9. Ha az uralkodó személyes kötelezettséget vállalt a számára folyósított kölcsönök megtérítésére,⁹⁴ az erről szóló iratokat ugyancsak ellátta az aláírásával. Alighanem ez a típus áll a legközelebb az új- és a jelenkori aláírások funkciójához, de valójában ez is a pecséthasználat következménye. Ezeket a királyi kötelezvényeket ugyanis rendszerint a titkospecsét alatt állították ki, márpedig – mint láthattuk – ezt a kancellár kezelte. Az aláírás tehát egyfelől mentesítette a kancellárt ama felelősség alól, hogy az uralkodó tudomása nélkül bocsátotta ki a király személyes felelősségvállalását tartalmazó oklevelet, másfelől biztosította a másik felet (vagy hitelezőt), hogy a szövegben álló ígéret valóban az uralkodó saját vállalásának tekinthető. Ulászló király ugyanígy egyéb, nem oklevél formulaként megjelenő kötelezvényeit is aláírta. Ezek között előfordul az esetleges kárpótlás⁹⁵ és a tárgyalást követő szabad elvonulás⁹⁶ ígérete is. Természetesen az uralkodó személyes tartalmú leveleit is bizonyára aláírta, de ilyenek nem maradtak fenn, csak említést ismerünk róluk.⁹⁷

10. Szembetűnő, hogy amikor az uralkodó magyar királyi oklevelet bocsátott ki cseh alattvalói – Jan ze Šelnberka főkancellár és Burjan z Lichtnburka a z Bítova kamarás – részére, azt rendszerint szintén ellátta aláírásával. Ezeket ráadásul *commissio*-s vagy relációs jegyzetet is

találunk, mégpedig Bakóc kézírásával.⁹⁸ Nehéz másra gondolnunk, mint hogy a kancellár ellenőrzésével kiállított okleveleket azért írárták alá a királlyal, mert a magyar rendek ez irányú követelései értelmében – ezeket a király a választási feltételek elfogadásakor tudomásul vette – nem adományozhatott külföldieknek magyarországi birtokot.⁹⁹ A király tehát – vélhetően a kancellár vagy a referens kérésére – átvállalta az ígérete megsértéséből származó felelősséget, amivel azt is hangsúlyozni kívánta, hogy uralkodóként teljhatalmával olykor túlléphet a törvényeken.

Ennek megfelelően ismerünk olyan okleveleket, ahol a király aláírása együtt áll a különös kegyére és teljhatalmára hivatkozó formulával, bár a kettő közötti összefüggés korántsem kizárólagos, csak az igazán különleges esetekre korlátozódik. Úgy látszik más, kevésbé egyedi esetekben az ezt a formulát feltüntető oklevelekért az általa írott *commissio*-s jegyzettel a kancellár vállalta a felelősséget (a relációk ilyen oklevelek esetében ritkák).

Példa erre az az oklevél, amelyben a király – anyja, Erzsébet lengyel királyné és fivére, János Albert király kérésére – 1496 áprilisában engedélyezte a Thurzóknak, hogy Besztercebányán vagy környékén réz és ezüst elválasztására szolgáló ún. csurgatókohót (*Saigerhiute*) hozzanak létre. Döntését teljhatalmánál fogva, egyszersmind a főpapok és bárók tanácsára hozta meg.¹⁰⁰ Egy másik alkalommal, 1493 májusában a soproniak nyertek kiváltságot arra, hogy áruik után a harmincadot kizárólag a soproni harmincad hivatalnál fizethessék meg.¹⁰¹

11. Az aláírások vizsgálatából számos kormányzattörténeti következtetést vonhatunk le, annak ellenére, hogy a fenti példák alapján döntő többségük a kancelláriai ügyvitel szükségszerűségének köszönhető léte. Nyugodtan kijelenthető, hogy az oklevél kibocsátás terén a kancellár távolléte idején a királyi aláírás játszotta azt a szerepet, amit

⁹⁴ Pozsony, 1496. márc. 2.: kölcsönt vesz fel Bakóc kancellártól és Ernuszt Zsigmond kincstartótól. DF 208936. – Buda, 1496. máj. 12.: kölcsönügyet bonyolít Ernuszt kincstartóval és Angelus Kanczlyr budai polgárral: DF 272126. – Vö. azzal az 1493. június 8-i, Sopronnak szóló aláírt parancslevéllel, amellyel az uralkodó 200 forintot utalványozott Mrakse Jánosnak. DF 204009. (Kiadása: Sopron I/6. 113.)

⁹⁵ Várpalota, 1491. aug. 20.: megegyezése Egervári László bán követeivel. Ha a most neki adományozott Zágráb megyei Szentnyicsnyák várát vissza kell vennie tőle, másik várral fogja kárpótolni. Ígéri emellett, hogy amint Egervári személyesen megjelenik előtte és hűségesküt tesz, a megegyezésben foglalt kötelezettségeket megerősíti. DL 19746., kiadása: Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496). (Sabroa ih i objasnio Ferdo Šišić.) Zagreb, 1936. 321–324. – A király egy 1492. jan. 9-én, Budán kelt oklevelében megígérte Korvin János hercegnek, hogy a varasdi várak ügyében a herceg érdekei ellen hozandó ítélet esetén kárpótolja őt. DF 267771.

⁹⁶ Buda, 1496. nov. 29.: A király garantálta a hozzá készülő Ernuszt Zsigmond pécsi püspök biztonságát az oda- és visszaúton. DL 20504.

⁹⁷ Ilyen leveleket küldött az uralkodó Beatrix királynénak házasságuk ügyében. Ld. pl. Beltramo Costabili 1492. márc. 20-i, olasz nyelvű jelenését: Beatrix okl. 217. (*littere de sua mano propria*)

⁹⁸ Buda, 1493. febr. 6.: DL 19958. (Adomány Burjan kamarásnak, relációs jegyzet), Buda, 1493. márc. 10.: DL 19974. (Adomány Schellenberg kancellárnak, *commissio*-s jegyzet); Szeben, 1494. szept. 11.: DL 20212. (Adomány Burjan kamarásnak, relációs jegyzet) – Egy 1495. dec. 8-án, Bácscon kelt, Burjannak és Gersei Pető Jánosnak szóló adománylevelet azonban nem írt alá: DL 93649.

⁹⁹ Vö. a farkashidai egyezmény alábbi pontjával: „Item possessiones et iura possessionaria non forensibus, sed benemeritis incolis tantum regni et corone Hungarie subiectis iuxta eorum merita et obsequia conferamus.” DL 19666., kiadása: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvényzettek. (Szerk. Nagy Gyula–Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen–Márkus Dezső.) Bp., 1899. (a továbbiakban: CIH I.) 476.

¹⁰⁰ Pozsony, 1496. ápr. 6.: DF 258270.

¹⁰¹ Buda, 1493. máj. 14.: DF 204008. (Kiadása: Sopron I/6. 111–112.)

jelenlétében a *commissio propria domini regis* jegyzet. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a peres ügyekben kibocsátott, bírói pecsétes parancslevelek *commissio/de commissione domini regis* jegyzete a személynök keze írásával tulajdon ellenőrzését volt hivatott igazolni, akkor a fentiek ismeretében megállapítható, hogy a *commissio*-s jegyzetek általánosságban is az adott pecsét kezelőjéhez köthetők. Ez megmagyarázza azt is, miért különbözik pecsétenként a jegyzetet az oklevél szövege fölé író kéz írása.¹⁰²

Féligazságnak tűnik tehát a kancelláriai jegyzetekről írott eddigi, fent már említett meghatározás, miszerint a kancellár vagy az iroda vezetője (azaz a jegyzetet író kéz tulajdonosa) ezekkel biztosította magát, hogy nem „saját szakállára” bocsátotta ki az oklevelet, hiszen ha ez lenne az igazság, a koholt oklevélre ugyanúgy ráírhatta volna ezt a szöveget. A jegyzetek valójában az oklevél kibocsátás feltéti ellenőrzés jeleként a hivatal vezetőjének mai értelemben vett aláírását, ellenjegyzését helyettesítették, és azt igazolták, hogy az oklevél tartalmát illetően nem merül fel kifogás, az megpecsételhető és kibocsátható.¹⁰³ A *commissio*-s jegyzetek ennek megfelelően az iroda vezetőjének a pecsételési parancsát is jelentik, amelyet beosztottjához, a pecsétörhöz intézett. Hiába bízták ugyanis a király pecsétjeit egy-egy tisztségviselőre, a pecsételés mindennapi rutinját aligha ők végezték.¹⁰⁴ Ezt a feladatot egy bizalmasukra hárították, aki rendszerint a jegyzők közül került ki. 1492 elején például a személynök pecsétőre (*cancellarie minoris conservator*) a később komoly kúriai karriert befutó Ellyevölgyi János volt,¹⁰⁵ és ez alapján nyugodtan kije-

¹⁰² Fentebb említettem, hogy Bakóc és Szatmári György jegyzetei hasonlítanak egymásra, de megkülönböztethetők (ld. a 78. sz. jegyzetet). Fodor István szerémi püspök, személynök (1490–1494) humanista betűs kézírása viszont könnyen elkülöníthető. Néhány példa: *commissio propria domini regis*-re ld. DL 88753., relációra ld. DL 88751., DL 32510., *de commissione domini regis*-re: DL 19825., DL 19843., DL 19855., DL 19868., *lecta*-ra: DL 19719., a fent már említett, *Stephano episcopo Syrmieniensi etc. procurante* jegyzete: DL 20101. Ld. a fényképmellékletet. – Kivételek persze előfordulnak. Pl. 1491. máj. 8-án egy bírói pecsétes oklevélen látólag Bakóc által írott relációs jegyzet olvasható: DL 90894., ami minden bizonnyal összefüggésbe hozható a 6. pontban bemutatott visegrádi példával. – Összetéveszhetetlen Fodor utódjának, Kálmáncsehi Domokos fehérvári prépostnak, majd váradai püspöknek, személynöknek (1494–1501) a meglehetősen kusza írása. Ld. pl. DL 20199., DL 86021., DL 56279. – Itt jegyzem meg, hogy C. Tóth Norbert bebizonyította: 1501-ben a kancelláriai jegyzeteket a két királyi titkár írta rá az oklevelekre. C. Tóth Norbert: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. Adatok a királyi adminisztráció működéséhez. *Századok*, 143 (2009) 1472–1476.. Ez azonban éppen megerősíti a fentieket, hiszen ekkor már a titkospecsét kezelője nem Bakóc, hanem Szatmári György titkár, míg a gyűrűspecsétét Thurzó Zsigmond titkár volt.

¹⁰³ A kisebbik kancellária esetében a pecsételést nyilván a személynöki ítélmesterek ellenőrzést igazoló kézjegyei, láttamozásai (*coram, lecta per*) is elrendelték.

¹⁰⁴ A korábbi szakirodalomnak az az állítása, hogy a kancelláriai jegyzet oklevélre írása a pecsételéskor történt, abból következett, hogy a pecsételési tevékenységét nem különítették el a pecsét kezelőjétől (a nagyobbik kancellária esetében a kancellártól). Az oklevél szabályszerű kiállítását a kancellár nem a rábízott pecséttel történő hitelesítéssel, hanem a kancelláriai jegyzettel ellenőrizte. Ld. pl. *Kubinyi A.*: A Mátyás-kori államszervezet i. m. 83.

¹⁰⁵ 1492. jan. 24. Buda: DF 219054., karrierjére ld. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 359. – Itt jegyzem meg, hogy Hajnik Imre a királyi könyvbe való iktatást végző kancelláriai alkalmazott *conservator* tisztségét irattárosként vagy a királyi

lenthető, hogy a később titkári, titkos, majd főkancellári tisztséget, élete végén pedig az esztergomi érsekséget betöltő Szatmári György 1493–1494. évi *conservatorsága*¹⁰⁶ is pecsétőrségeként értelmezendő: ő pecsételt a titkos- és kettőspecséttel. Ennélfogva elképzelhetőnek tűnik, hogy mikor Szatmári kancelláriai jegyzőként 1492 végén királyi adományban részesült,¹⁰⁷ az adománylevelet az uralkodó éppen azért írta alá saját kezűleg, hogy ne merüljön fel a visszaélés gyanúja.

Ha a fentieket továbbgondoljuk, még érthetőbbé válnak a relációs oklevelek. Ennek a jegyzettípusnak az esetében – amely ugyancsak igazolta az irat ellenőrzésének a tényét és elrendelte a pecsételést – egyértelműnek tűnik, hogy a kancellár (illetve az adott pecsét kezelője) azért vezette rá az oklevélre a közvetítő nevét, hogy a benne foglalt ügyben a felelősséget megossza vele, illetve áthárítsa rá.¹⁰⁸ Ez viszont azt jelenti, hogy a referens – aki általában nemcsak egyszerű közvetítő, hanem gyakran a teljes ügy lebonyolítója volt¹⁰⁹ – az ügyvitel elején megkerülte a kancellárt, és így bizonyára az általa vezetett királyi tanácsot is. Aligha kétséges, hogy a titkár a legegyszerűbb ügyekben benyújtott kérvényeket tisztségéből adódóan, bárki más utasítása és beleegyezése nélkül intézhette el. Jó példa erre továbbá, hogy az utána a második legtöbb relációt adó tisztségviselő, a kincstartó egyes – főként gazdasági és városokkal kapcsolatos – ügyekben szintén tisztségéből fakadó állandó felhatalmazás birtokában gondoskodott királyi oklevelek kiállításáról, amelyeket magától értetődően nem minden esetben terjesztett az uralkodó vagy tanácsa elé.¹¹⁰ A relációs oklevelek kisebb része – főként abban az esetben, ha az ügy referensei az uralkodó bizalmi emberei, például kamarásai voltak – ettől még a király személyes elha-

könyv öreként értelmezte. *Hajnik I.*: i. m. 11–13., amit a későbbi szakirodalom is átvett tőle, olykor levéltárór értelmezéssel: *Bónis Gy.*: Jogtudó i. m. 231–233., *Kubinyi A.*: A Mátyás-kori államszervezet i. m. 84. – A kisebbik kancellária *conservator sigilli* nevű tisztségviselőjét azonban megemlíti az 1486. évi törvény 76. (Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptorum additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. (Bp., 1989. 308. Publicationes Archivii Nationalis Hungarici II. Fontes 19.), illetve az 1492. évi törvény 98. cikkelye is (CIH I. 548.)

¹⁰⁶ *Kandra K.*: i. m. 335., 363. – A tisztség teljes neve *conservator maioris cancellarie* volt, ld. *Bónis Gy.*: Jogtudó i. m. 315., 41. sz. jegyzet. – Ha a *conservatorokat* valóban pecsétörként értelmezzük, még inkább biztosnak vehetjük, hogy az oklevél tartalmának általuk történt bejegyzése a királyi könyvekbe egy időben történt a pecsételéssel. Ezt tovább erősíti az a tény, hogy *registrata* jegyzetek csak a titkos- és kettőspecsétes okleveleken fordulnak elő, más pecséttel megerősített oklevélen soha, azaz nem számolhatunk azzal, hogy ilyen irat tartalmát a *conservatorral* utólag bejegyeztették a királyi könyvbe.

¹⁰⁷ Buda, 1492. dec. 21.: DF 262438. – Szatmári pályafutására ld. *Bónis Gy.*: Jogtudó i. m. 311–313.

¹⁰⁸ Ezt jól bizonyítja a következő, 1495. okt. 24-én kelt oklevél (DL 27566.) jegyzete: „Ad relacionem magistri Georgii de Cassovia etc., secretarii regie maiestatis, hac tamen condicione, si regia maiestas hoc de consuetudine regni concedere potest.” A megjegyzés ugyanis inkább a referens, mint a kancellár felelősségét menti. – A pecsételési parancs funkciót leszámítva a korábbi szakirodalom is ezt a szerepet tulajdonítja neki: *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 157.

¹⁰⁹ *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 156., a régebbi szakirodalommal.

¹¹⁰ *Vö. Szilágyi L.*: A magyar királyi kancellária i. m. 55–64., ennek jogos kritikáját ld. *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 157–158.

tározásait is közvetíthette az írószerv felé. Mindebből az is következik, hogy a kancellár jelenlétében a királyi tanácsban született döntések csak *commissio*-s, és semmiképpen sem relációval ellátott oklevelekben jelenhetnek meg,¹¹¹ míg távollétében leginkább az uralkodó által aláírt, vagy – ha volt ilyen – a helyettesítő pecsét kezelője által *commissio*-val ellátott iratokban kereshetjük a tanács elé került ügyek határozatait.¹¹² Megfordítva: a *commissio propria domini regis* jegyzet mögött az uralkodó, a királyi tanács és az egyes ügyeket saját hatáskörében elintéző kancellár oklevél kiállításai parancsai egyaránt állhattak, de valamennyit utóbbi közvetítette alkalmazottai felé. Ezzel szemben a *propria* jelző nélküli változat (*commissio/de commissione domini regis*) olyan rutinszerű ügyekre utalt, amelyek nem kerültek az uralkodó vagy tanácsa elé: ezek kibocsátását az adott pecsét kezelője saját, tisztségéből fakadó (általában bírói) hatáskörben bonyolította.

12. A tanulmány elején feltett kérdés megválaszolásához, tudniillik milyen ügyek eldöntését vagy kezdeményezését köthetjük az uralkodóhoz, tehát nem jutottunk közelebb. Nem igazolható ugyanis, hogy a királyi aláírással ellátott oklevelek – amelyek csak olyan mértékben tartoznak a legfontosabbak közé, amennyire a *commissio* alatt kibocsátottak – az uralkodó kezdeményezésére jöttek létre. A fentiek alapján tehát egyértelműnek tűnik, hogy az uralkodó ún. *motu proprio* intézkedései a saját kezűleg aláírt, a *commissio*-s és a relációs oklevelekben egyaránt előfordulhattak. A hatalomgyakorlás szempontjából viszont kétségtelenül elgondolkodtató: II. Ulászlónak uralkodása elején nem mutatkozott igénye arra, hogy gyűrűpecsétje alatt foglalja írásba saját döntéseit, megkerülve ezzel kancellárját. Hogy ezt valóban annak a jeleként kell értelmezni, hogy nem folyt bele a mindennapi kormányzatba,¹¹³ vagy csak a közte és Bakóc kancellár közötti szerencsés feladatmegosztást tanúsítja, jelenleg nem tudjuk. Kérdésként merül fel persze, vajon az uralkodónak valóban szüksége volt-e külön pecsétre ahhoz, hogy saját akaratát érvényre juttassa, másképpen fogalmazva: vajon ki kellett-e kerülnie ehhez kancellárját? Vajon a kancellár érdekelt volt-e abban, hogy megakadályozza, vagy legalábbis megszürije az uralkodó akaratának érvényesítését? A vizsgált időszakból természetesen nem ismerünk olyan oklevelet, amelyet az uralkodó ugyan aláírt, megpecsételését azonban a kancellár

visszautasította, de olyat sem, amelyből a király és kancellárja közötti nézeteltérésekre következtethetnénk, tehát a kérdés csupán elvi síkon tárgyalható.¹¹⁴ Azt viszont hangsúlyozni kell, hogy mikor 1494-ben I. Miksa birodalmi főkancellárja megírta kancelláriai tervezetét, abban rögzítette azt a bizonyára régi időkre visszanyúló gyakorlatot, hogy a főkancellár által vezetett és a római király személyéhez az udvari kancelláriánál (*Hofkanzlei*) kevésbé kötődő birodalmi kancellária (*Reichskanzlei*) alkalmazottai a királynak és a főkancellárnak egyaránt kötelesek hűséget esküdni. Egyúttal azt is előírta alkalmazottainak, hogy az uralkodónak, a neki, illetve helyettes kancellárjának oklevél kiállításra vonatkozó utasításait és a tanács határozatait írásba kell foglalniuk, de Miksa személyes akarata mindig egyikkel szemben előnyt élvez.¹¹⁵ Nem kizárt, hogy mindez hasonló módon érvényesült a magyar kancellárián, és ebben az esetben nehezen képzeltető el, hogy a kancellária az uralkodó kívánságát egy oklevél kibocsátását illetően visszautasította volna.

Szintén elgondolkodtató, hogy a vizsgált időszakban Bakóc kancellár az uralkodótól távol nem bocsátott ki királyi oklevelet. Vannak ugyan olyan esetek, amelyeknél erre gyanakszunk, de a kancellár akkor is az uralkodó aktuális tartózkodási helyét írta az oklevélre. Ezt ugyan nyilvánvalóan a gyanú elkerülése és az oklevél érvényessége érdekében tette, de eljárása akkor is jól mutatja, hogy ezekben az években – szemben a bírói pecséttel – a titkospecsét csak az uralkodó jelenlétében lehetett használni. Ismert olyan cseh forrás, amelyben Ulászló király külön hangsúlyozta: amikor a cseh főkancellárt különböző ügyekben Csehországba küldte, felhatalmazást adott neki arra vonatkozólag, hogy ott, az ő távollétében is használhatja a cseh nagypecsétet.¹¹⁶

A kancellár jelenléte 1490. december 14. és 1491. február 4. között nem mutatható ki az uralkodó kíséretében,¹¹⁷ hiszen részt vett a karácsony körül kezdődő és legalább az újévig tartó magyaróvári német–magyar tárgyalásokon.¹¹⁸ Erős a gyanú, hogy az 1491. január 2-án, Budán kelt két, titkospecséttel megerősített és Bakóc *commissio*-s jegyzetével ellátott *missilis*-t valójában a fővárostól távol, Óvár környékén bocsátották ki.¹¹⁹ Az egyik oklevélben a király a soproni harmincad és sokamara élére Alföldi Bálintot nevezte ki,¹²⁰ a másikban a szászokat kérte, hogy hozzájuk küldjék követeiket, Geréb László püspöknek és Péter ajtonállómesternek higgyenek és teljesítsék utasításait.¹²¹ Mivel az előző egy hosszú távú döntésnek tekinthető, valószínű, hogy arról a királlyal már korábban egyeztetett. Elképzelhető azonban, hogy e két levél, főként a második, a tárgyaláson jelenlévő követek – mintegy a királyi tanács – döntéseként értelmezhető.

¹¹¹ A cseh kancelláriában – szemben a magyar gyakorlattal – a kancellár maga is lehetett referens. Ez viszont azt jelenti, hogy itt a *commissio*-s jegyzet mögött a király és/vagy a tanács elé került ügyek állhatnak, a pusztán a kancellár által eldöntött ügyek nem. Ugyanez vonatkozik a magyar gyűrűpecsétes iratokra is, hiszen ezek esetében a pecsétkezelő titkár is feltűnik referensként.

¹¹² A főpapok és bárók tanácsára hivatkozó, egyébként nem túl gyakori formula ebben az időszakban csak *commissio*-s oklevelek szövegében tűnik fel, relációsat nem ismerek. Az erre utaló formula a kancellár távollétében olykor a király által aláírt oklevelek szövegében érhető tetten. Így pl. Visegrádon, 1491. máj. 19-én: DL 19722., Budán, 1493. dec. 10-én: DL 67574.

¹¹³ A 15. századi Angliában a gyűrűpecsétes oklevelek akkor tűnnek el, amikor a királyi hatalom meggyengül. Ld. erről J. Otway-Ruthven: *The King's Secretary in the Fifteenth Century. Transactions of the Royal Historical Society, Fourth Series*, 19 (1936) 88.

¹¹⁴ Ilyet egyelőre csak a király fia, II. Lajos (1516–1526) idejéből ismerünk. Szalkai László kancellár 1523-ban felhánytorgatta, hogy a király a gyűrűpecséttel intéz el fontos ügyeket, holott ezt csak kisebb és magánügyekben kellene használnia. Ld. *Kubinyi András*: *Bárók* i. m. 159.

¹¹⁵ E. C. Tennant: i. m. 75–76., 78.

¹¹⁶ Registra krále Vladislava i. m. 4. (1504. évi forrás.)

¹¹⁷ Ld. erről a következő pontban.

¹¹⁸ E tárgyalásokra ld. *Neumann T.*: *Békekötés* i. m. 340.

¹¹⁹ Bakóc egy későbbi, 1491. ápr. 29-i levelében beszámolt arról, hogy az uralkodó akkor indult el Kassára, amikor ő még a császári és római királyi követekkel tárgyalt. Később visszatért Budára és az uralkodó után indult. Mikor Kassára ért, a felek hadai már szemben álltak egymással (Beatrix okl. 184.). Ebből egyértelműnek látszik, hogy jan. 2-án nem bocsáthatott ki titkospecsétes iratokat Budán.

¹²⁰ Buda, 1491. jan. 2.: DF 203975. (Kiadása: Sopron 1/6. 82.)

¹²¹ Buda, 1491. jan. 2.: DF 245388.

A kancellár 1491 októberében, a pozsonyi német–magyar tárgyalások idején budai keltezővel szintén kibocsátott legalább két oklevelet az uralkodótól távol, a magyar küldöttség másik vezetője, Bátori István erdélyi vajda familiárisa részére. Az egyik oklevélen, amellyel Bilyei Péter egy fehérvári házat kapott adományba, a közbenjáró Bátori vajda relációja olvasható,¹²² a másikon, amely egy parancslevél, *commissio* áll – mindkettő Bakóc keze írásával.¹²³ (A király tárgyalóbiztosai név nélkül a november 7-i pozsonyi béke után is kiállítottak egy oklevelet,¹²⁴ de ezt már nem a király nevében, hanem mint teljhatalommal felruházott követtek tették.) Egy október 26-i levél, amelyen ugyancsak a titkospecsét és Bakóc *commissio*-s jegyzete fedezhető fel, tartalmából ítélve azonban valóban Budán kelhetett, azaz a kancellár a tárgyalások közepette hazatért Budára, hogy tájékoztassa az uralkodót a fejleményekről.¹²⁵ Magától értetődő, hogy legkorábban ekkor kerülhetett sor a szebeni varga-céh részére október 18-án, Budán kelt kiváltságlevél megpecsételésére, amely Bakóc kézírásával a keltezés idején valóban Budán tartózkodó Osvát zágrábi püspök, kincstartó relációjára utal.¹²⁶ A béke megkötését követően a kancellár és társai november 23-án írták alá a békeokmányokat Pozsonyban:¹²⁷ ezen a napon Bakóc *commissio*-s jegyzete alatt, budai keltezővel ugyancsak kelt legalább két, fontos diplomáciai irat, amelyeket ezek szerint valószínűleg Pozsonyban bocsátottak ki, ezúttal azonban bizonyosan a király és tanácsa tudomásával.¹²⁸

Bakóc 1495. szeptemberi, egri tartózkodása idején hat rutinszerű, hiteleshelyekhez szóló mandátumot bocsátott ki. Ezek közül azonban három a király akkori tartózkodási helyét, Visegrádot tünteti fel, igaz, utólag kettőt Egerre és egy héttel korábbra javítottak,¹²⁹ a többi egri keltezősü.¹³⁰ Az oklevelek tárgya – a királyi hatalom szempontjából – teljesen jelentéktelen.

Az a tény tehát, hogy a kormányzati döntések – néhány jelentéktelen, ráadásul háborús időszakban kimutatható esetet leszámítva – minden alkalommal a király tartózkodási helyén születtek meg, azzal együtt, hogy az uralkodó a kancellár távollétében átvette tőle az egyes oklevelek kibocsátása feletti – persze nem kizárható, hogy formális – ellenőrzést, azt sejteti, hogy II. Ulászló – a személyével kapcsolatos történeti hagyomány ellenére – részt vállalt a mindennapi kormányzati munkában. Igaz, részvé-

¹²² Buda, 1491. okt. 7.: DF 261931.

¹²³ Buda, 1491. okt. 7.: DF 261920. (Ebben a Bakóctól szokatlan *de commissione propria domini regis* jegyzet áll, de hogy ennek van-e jelentősége, egyelőre nem tudjuk.) – Mivel tudjuk, hogy Bakócék okt. 5-én érkeztek meg Pozsonyba (*Neumann T.*: Békekötés i. m. 361.), talán a Budáról történő indulás után kelt egy harmadik irat is okt. 3-i, budai keltezősü és Bakóc kezével írott *de commissione domini regis* jegyzettel, amellyel az uralkodó felszólította a nagybányai vezetőséget, hogy a helyi polgárok fizessék ki a kassaiak felé fennálló adósságaikat: DF 270711.

¹²⁴ Pozsony, 1491. nov. 13.: DF 203981. (Kiadása: Sopron I/6. 87.)

¹²⁵ Buda, 1491. okt. 26.: DF 270739. – Egy ekkori budai utazás a tárgyalásokról szóló eddigi adataink közé jól beilleszthető. Ld. *Neumann T.*: Békekötés i. m. 363.

¹²⁶ Buda, 1492. okt. 18.: Tornyai János Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, leltári szám 71. 34. 1., kiadását ld. *Sebők Ferenc*: II. Ulászló király ismeretlen oklevele 1491-ből (Forrásközlés). *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, Tomus CXXXI. Szeged, 2010. 33–37. (Ezúton köszönöm a szerzőnek és a Múzeum részéről Bernátsky Ferencnek, hogy az oklevélről készült fényképeket a rendelkezésemre bocsátották.) – Az oklevél újkori másolatait és német fordításait ld. DF 247402., DF 247600., DF 246206., DF 246221.

¹²⁷ *Neumann T.*: Békekötés i. m. 363–364.

¹²⁸ Firmhaber 495–497. – E napon kelt még egy, szintén a pozsonyi békekötéssel összefüggő oklevél is, de ez csak másolatban maradt fenn: DL 89 254. (54–55. old.), DF 258590.

¹²⁹ Visegrád, 1495. szept. 9.: DF 224015., DF 224022., DF 224035. – Bakóc aug. 20–szept. 21. közötti egri tartózkodására ld. a 74. sz. jegyzetet.

¹³⁰ Eger, 1495. szept. 10.: DF 224022., szept. 13.: DL 2862., szept. 14.: DF 224010. – Felmerülhet persze, hogy azt a szept. 13-i, budai keltezősü és Bakóc részére szóló iktatóparancsot eredetileg ugyancsak a titkospecséttel látták el Egerben, de az eredeti példány nem maradt fenn: DL 105340., DF 286005.

telének mértékét, azaz azt, mennyire tudta vagy akarta keresztülvinni akaratát a vele együtt kormányzó tanácsban, illetve milyen ügyek eldöntését tartotta fenn saját magának, a rendelkezésre álló forrásanyag alapján változatlanul nem tudjuk megítélni.

13. Magától értetődő, hogy a kormányzat és a kancellária működéséről a gyakori *ad hoc* helyzetek kezeléséből adódóan csak tendenciák vázolhatók fel – erre tettem az előbbieken kísérletet –, nem pedig törvényszerűségek. Ebből következik, hogy II. Ulászló uralkodása elejéről ismerünk egy-egy olyan esetet, amelyek során a fentiekben írottak nem a maguk letisztult formájában, hanem némi változatossággal mutatkoznak meg.

Mikor Bakóc kancellár 1490. december közepén elszakadt a király kíséretétől, bizonyára azért, hogy a szenteste kezdődő magyaróvári német–magyar tárgyalásokra utazzon,¹³¹ a következő másfél hónapban a király és tanácsa a cseh nagy-, kis- és a magyar bírói pecsétet használta. Karácsony és vízkereszt között az uralkodó Budán tartózkodott: karácsony napján egy adománylevelet a cseh nagypecséttel erősített meg és a fentieknek megfelelően alá is írta azt.¹³² Az ezt követő napokban azonban a bírói pecsétet használta adomány- és parancslevelei megerősítésére (5 db), amelyeket azonban aláírás nélkül hagyott. Ezek *commissio*-s és relációs jegyzetek alatt keltek, és a szokatlan helyzetre csak kettő utalt, amikor hangsúlyozta, hogy a bírói pecsétet csak a „nagyobb titkospecsét távollétében” használták fel.¹³³ Az uralkodó e néhány napban tehát nem vette át a kancellártól a fontosabb oklevelek feletti ellenőrzést, hanem e feladatot Fodor István szerémi püspökre, személynökre bízta, akiknek a kézírása megjelenik a jegyzeteken is. Vízkereszt után az uralkodó elhagyta a fővárost és elindult Kassa felé, hogy hadjáratot vezessen fivére, János Albert herceg ellen.¹³⁴ A személynök nem tartott vele, ezért amíg Bakóc kancellár január–február fordulóján ismét csatlakozott hozzá, felváltva használta a cseh nagy- és kispecsétet. 1491. január 12–17. között az előbbivel pecsételt, s az adományleveleket aláírásával ő ellenjegyezte (3 db),¹³⁵ a parancslevelekkel szemben, amelyekre a cseh kancellár vezette rá a *commissio*-s jegyzeteket (3 db).¹³⁶ 18–19-én a kispecsétet nyomták a parancslevelekre, rajtuk ugyancsak a cseh kancellária vezetőjének *commissio*-s jegyzetei olvashatók (3 db).¹³⁷ Különleges esetnek számít, hogy a kassai tárgyalások idején, február 22-én, amikor Bakóc már a király mellett tartózkodott, a bírói pecsét alatt is kelt két oklevél, rajtuk a személynök kézírásával.¹³⁸ Mivel az ő jelenléte Kassán nem mutatható ki, arról lehet szó, hogy e két parancslevelet – egy körlevél két példányát – a kisebb kancellária Budán állította ki, egy nyilván Kassán kelt és a sze-

¹³¹ Ld. az előző pontban, a 117–118. sz. jegyzeteket.

¹³² Buda, 1490. dec. 25.: DL 19700.

¹³³ Buda, 1490. dec. 30.: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez. (Szerk. s az I. és II. kötethez mutatót készítette: Iványi Béla.) II. kötet 1458–1526. Bp., 1928. 288–289. (*commissio*-s jegyzet), Uo. 289–293. (DL 30329., másolat, bírói pecsételési záradék); Buda, 1491. jan. 1.: Erdődy lt., Bécs, no. 884. (Szentgyörgyi Péter gróf relációja, bírói pecsételési záradék); Buda, 1491. jan. 6.: DL 82030., DL 88751. (mindkettő Ráskai Balázs budai udvarbíró relációjára, bírói pecsét alatt) – Hasonló eset mutatható ki egy 1493. ápr. 17-i bírói pecsétes adománylevél esetében, amelyen Fodor István személynök *commissio*-s jegyzete olvasható, és a szövegben záradék utal a bírói pecsétre: DL 46218.

¹³⁴ Az eseményekre bővebben ld. *Kubinyi András*: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). *Történelmi Szemle*, 33 (1991) 34–36.

¹³⁵ Eger, 1491. jan. 12.: DF 269731., jan. 13.: DL 19705., Muhi, jan. 17.: DL 27968. – Egy 13-án kelt adománylevélén nincs kancelláriai jegyzet: DF 249364. – Egy jan. 26-i, adományt követően kelt iktatóparancson szintén a cseh nagypecsét lenyomata látható: DL 29867.

¹³⁶ Eger, 1491. jan. 12.: DF 245132., jan. 15.: DF 215651., jan. 16.: DL 59802.

¹³⁷ Muhi, 1491. jan. 18.: DF 215653., DF 245133., jan. 19.: DF 215654. – Egy 18-i parancslevélén semmilyen jegyzet nincs: DF 215652.

¹³⁸ Kassa, 1491. febr. 22.: DL 88753–88754.

II. Ulászló saját kezű aláírásai

Ulászló Rex manu ppa

1490. július 31. Farkashida (DL 19657.)

Ulászló Rex
manu ppa

1490. szeptember 28. Buda (DL 19677.)

Ulászló Rex manu ppa

1490. október 28. Buda (DL 19665.)

Ulászló Rex manu ppa

1490. október 28. Buda (DL 19685.)

Ulászló Rex manu ppa

1490. november 29. Pozsony (DL 103981.)

Ulászló Rex manu ppa

1490. december 25. Buda (DL 19700.)

Ulászló Rex manu ppa

1491. január 13. Eger (DL 19705.)

Ulászló Rex manu ppa

1491. január 17. Mohi (DL 27968.)

Ulászló Rex manu ppa

1491. április 25. Buda (DL 46158.)

Ulászló Rex manu ppa

1491. május 15. Visegrád (DL 19718.)

Ulászló Rex
manu ppa

1491. május 19. Visegrád (DL 19722.)

Ulászló Rex manu ppa

1491. május 21. Visegrád (DL 30922.)

II. Ulászló saját kezű aláírásai

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1491. június 18. Buda (DL 88756.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1491. augusztus 20. Várpalota (DL 19746.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1491. december 20. Buda (DL 26651.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1492. június 2. Buda (DL 46188.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1492. szeptember 19. Buda (DL 19876.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1492. december 2. Buda (DL 71038.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1492. december 11. Buda (DL 19926.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1493. február 6. Buda (DL 19958.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1493. márc. 10. Buda (DL 19974.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1494. január 7. Buda. (DL 20130.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1495. november 30. Bács (DL 20366.)

Vladislaus Rex
mamo ꝑa ꝑt

1496. november 29. Buda (DL 20504.)

II. Ulászló saját kezű aláírásai és egyéb kancelláriai jegyzetek

1510. január 6. Prága (DL 82307.)

1510. március 22. Esztergom (DL 37868.)

1510. május 7. Visegrád (DL 46938.)

1515. december 11. Buda (DL 37975.)

1515. december 11. Buda (DL 37978.)

1516. január 22. Buda (DL 22745.)

Bakóc Tamás kancellár *commissio*-s jegyzete
1491-ből (DL 101126.)

Bakóc Tamás kancellár relációs jegyzete 1495-ből
(DL 46301.)

Szatmári György titkár *commissio*-s jegyzete
1496-ből (DL 20412.)

Szatmári György relációs jegyzete 1495-ből
(DL 20360.)

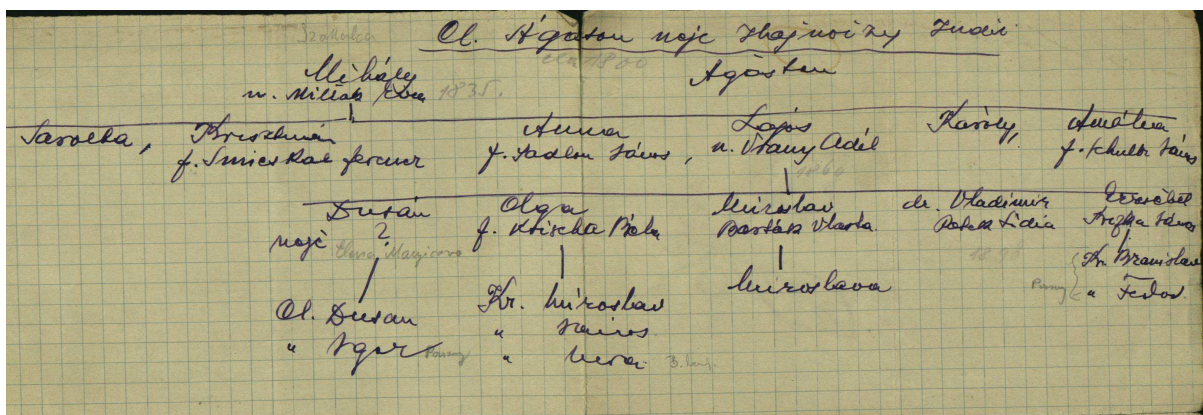
Fodor István személynök *commissio*-s jegyzete
1491-ből (DL 88753.)

Fodor István személynök relációs jegyzete
1491-ből (DL 88751.)

A Clementis család dokumentumai

A Clementis család armálisának részlete

A fennmaradt cédula előlapja a családfával, benne Vladimír Clementis nevével

mélynöknek kézbesített minta vagy csupán küldönc útján tett utasítás a-lapján.¹³⁹

Hasonló történt 1491 októberében is, amikor Bakóc és társai második alkalommal is Pozsonyba, majd onnan Ausztriába utaztak, hogy folytassák a tárgyalásokat a német féllal.¹⁴⁰ A kancellár másfél hónapnyi távolléte idején az uralkodó a cseh nagypécsettől kormányzott, a bírói pecsét alatt csak egy parancslevele kelt.¹⁴¹ Az okleveleket azonban kizárólag *commissio*-s és relációs jegyzetekkel látták el,¹⁴² azaz jól látható, hogy az oklevelek ellenjegyzését a cseh kancellária vezetőire bízta, és személyesen nem vett részt a kancellária munkájában. Mivel a cseh kancellár is tagja volt a pozsonyi békét aláíró küldöttségnek, nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a nagypécsettől ellátott oklevelekre a jegyzeteket különböző kezek írták rá.

14. Szándékosan nem foglalkoztam eddig behatóan azokkal az oklevelekkel, amelyeken a király aláírása mellett más kancelláriai jegyzet is megfigyelhető. Ez a jelenség – szemben a kizárólag aláírást tartalmazó iratokkal – csak úgy értelmezhető, hogy az uralkodó ilyen esetben már a kész, megpecsételt oklevelet látta el aláírásával, amivel a fentiek alapján részt vállalt a felelősségből. (Ha ugyanis a király írta volna alá először, a kancellár jegyzetére már nem lett volna szükség.) A vizsgált három esztendőből négy olyan iratot ismerek, amelyen az aláírás Bakóc kancellár *commissio*-s jegyzetével együtt áll. Ezek közül kettőről már szót ejtettem: ilyen formán állították ki a kassai békeszerződést és a cseh kancellárnak szóló, magyarországi uradalomra vonatkozó adománylevelet.¹⁴³ A másik kettő ugyanakkor egyszerű függőpecsétes diploma, amelyekkel az uralkodó Dés város, illetve a Diósgyőr melletti pálosok részére korábbi kiváltságleveleket erősített meg.¹⁴⁴ Ezek esetében joggal merül fel a kérdés: mi szükség volt a bevett formulákat alkalmazó, rutinszerű oklevelek aláírására? Tudjuk, hogy a két oklevél kiállításáról szóló döntés meghozatalakor Bakóc az udvartól távol volt, ezért nem tudok másra gondolni, mint hogy a már jelenlétében, díszes formában megírt okleveleket éppen ezért íratta alá az uralkodóval. Ez a hivatali eljárás azonban, mint láttuk, nem érvényesült maradéktalanul.

Őt oklevélen ehhez hasonlóan a királyi aláírást Bakóc által írott relációs jegyzet egészíti ki. Az oklevél kiállításának menete ugyanaz volt: a kancellár ellenőrizte az oklevél tartalmát, ráírta a jegyzetet, majd a pecsételést követően az uralkodó már a kész dokumentumot látta el aláírásával. Az ötből két oklevélről a döntés a kancellár távollétében

¹³⁹ A személynök ugyanis a kassai békehez hozzájárulásukat adó főpapok között nem szerepel (vö. DF 289012.). A két, csaknem azonos szövegű parancslevél Esztergom megyéhez és Fejér megye solti székéhez szól, így alighanem egy körlevél két példánya.

¹⁴⁰ Neumann T.: Békekötés i. m. 361–363.

¹⁴¹ Bírói pecséttel, a személynök *commissio propria domini regis* jegyzetével: 1491. nov. 7. DF 205535.

¹⁴² Cseh nagypécsettől kelt, eredeti oklevelek: *commissio propria domini regis* jegyzetével: 1491. okt. 30. DL 19760. (ispáni kinevezés), nov. 4. DF 247068., nov. 6. DF 215757. (parancslevelek), nov. 12. DF 245147. (levél) – Relációval: 1491. okt. 13. DF 203980. (parancslevél, kiadása: Sopron 1/6. 86.), okt. 21. DF 19757. (adománylevél), okt. 27. DL 19759. (parancslevél), nov. 1. DL 19761. (parancslevél), nov. 15. DF 280637. (adománylevél) – *de commissione domini regis* jegyzetével: 1491. okt. 16. DF 268941. (parancslevél)

¹⁴³ Ld. a 8. és 10. pontokban írott példákat.

¹⁴⁴ Várpalota, 1491. aug. 28.: DF 253360., Buda, 1493. júl. 17.: DL 18127.

kelt,¹⁴⁵ egy pedig cseh származású kamarásnak juttatott adományt. Ezekre ugyanaz vonatkozik, mint az előbb említett *commissio*-s oklevelekre. A maradék két irat a király kamarásainak az ügyében és relációjára kelt.¹⁴⁶ Ezekkel kapcsolatban jogos lehet az a felvetés, hogy a kész oklevelet a referensek írták alá az uralkodóval, elkerülendő annak látszatát, hogy kamarásokként önhatalmúlag, egymás érdekében állítatnak ki okleveleket.

15. Tanulmányom végén szükségesnek látszik egy olyan meghatározást adni, amely a királyi aláírások előfordulásának valamennyi típusára érvényesnek tekinthető, és talán az előbb bemutatott kivételekre is magyarázatul szolgál. Ez pedig a következő: *a királyi aláírás az éppen felhasznált pecsét kezelőjét mentesítette az oklevélben foglaltak kapcsán felmerülő felelősség alól.* Akár azért,

- mert a döntés és/vagy az oklevél kiállítása idején nem volt jelen, így annak ellenőrzésében nem vehetett részt;
- mert az ügy írásba foglalása nem esett hatáskörébe;
- mert saját maga volt a kedvezményezett és emiatt felmerülhetett a visszaélés gyanúja;
- mert az oklevél a király teljhatalmára hivatkozva sértegte a fennálló törvényeket, amelynek felelősségét nem vállalhatta;
- mert az ügy hangsúlyozottan megkövetelte az uralkodó személyes felelősség vállalását.

A felelősség ilyen átvállalásán túl – igaz attól elválaszthatatlanul – az aláírások ellenjegyzés és pecsételési parancs funkciója csak másodlagosnak tűnik. Ebből az is következik, hogy a pecséthelyettesítések esetében az adott pecsét kezelője kezdeményezhette, hogy a király aláírja az iratot, és nem a király kívánta ezzel nyomatékosítani akaratát. Más szavakkal: az oklevélben foglaltakért az azt hitelesítő pecsét kezelője vállalt felelősséget, amelyet két személyre háríthatott át (vagy oszthatott meg velük): a királyra és a referensre.¹⁴⁷

A fentiekből az szintén jól látható, hogy II. Ulászló uralkodása elején a király aláírása egyáltalán nem vált önmagában is megálló hitelesítő tényezővé, nem kezdte el kiszorítani a pecsétet, csak kiegészítette s erősítette annak hitelesítő szerepét. A pecsét kiszorulásának jelei a vizsgált időszakban még csak a római kúriában mutatható ki, ahol a pápa ún. *motuproprio* iratait kizárólag aláírása hitelesítet-

¹⁴⁵ Buda, 1492. máj. 2.: DF 231843. (Losonci tárnokmester relációja, adománylevél), DF 245154. (Farkas Bálint váradi püspök relációja, *missilis*)

¹⁴⁶ Buda, 1491. dec. 21.: DL 26651. (Kanizsai György kamarás relációjára adomány Nagylaki Jaksics Istvánnak.), illetve Buda, 1492. jún. 12.: A Római Szent Birodalmi Széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. (Írta és összeállította: Iványi Béla.) Szeged, 1931. 352. sz. (Bradács Lőrinc kamarás relációjára parancslevél Dolhai Péter kamarás érdekében. Az oklevél sérült keltezésű eredetije elpusztult, így csak valószínű, hogy Bakóc által írott relációs jegyzet volt rajta.)

¹⁴⁷ Minden szempontból kivételes az az 1492. márc. 7-i, titkospecsétes (a záradék alapján, pecsétje ugyanis leszakadt) és a királyi könyvbe is bejegyzett oklevél, amelyet Korvin János herceg a király – nem a személyes jelenlet! – előtt tett bevallására állítottak ki. Ezt a herceg a jobb oldalon aláírta, elismerve az oklevél tartalmát, és így más kancelláriai jegyzet nem fedezhető fel rajta: DL 29327.

te.¹⁴⁸ E fejlődés kezdetei a Német-római Birodalomban is csak I. Miksa császár, illetve I. Joachim brandenburgi választófejedelem (1499–1535) uralkodása idejére vezethetők vissza.¹⁴⁹ Mint láthattuk, előfordulhatott olyan eset, amikor a királynál egy pecsét sem volt, s ezért átmenetileg aláírásával igazolta az oklevélben foglaltak érvényességét. Az ilyen oklevelet azonban addig nem tekintették hitelesnek, amíg meg nem pecsételték.¹⁵⁰

Talán érdemes számszerűsíteni, milyen arányban oszlik meg a II. Ulászló uralkodásának első három esztendejéből fennmaradt, a király saját kezű aláírását magán viselő hatvan magyar királyi oklevél a fent bemutatott típusok között. (Hangsúlyozni kell persze, hogy előfordulnak olyan oklevelek, amelyek esetében a királyi aláírást egyszerre több ismérv is szükségessé tette.¹⁵¹)

2. táblázat:
A királyi aláírás típusainak számszerű megoszlása
1490. július–1493. július között

Az aláírást kiváltó ok	Darab	%
Utólagos hitelesítés a titkospecséttel:	28	46,7
A titkospecsét helyettesítése más pecséttel:	19	31,7
Kancellár (és a pecsétőr) mint kedvezményezett (titkospecséttel):	3	5
Adomány külföldieknek és teljhatalomra való hivatkozás (titkospecséttel):	3	5
Diplomáciai irat (titkospecséttel):	2	3,3
Királyi kötelezvény (titkospecséttel):	2	3,3
Nem dönthető el (nem eredeti oklevelek):	3	5
Összesen:	60	100
Mindebből <i>commissio</i> -s jegyzetet is tartalmaz:	4	6,7
Mindebből relációs jegyzetet is tartalmaz:	5	8,3

Az aláírások számának Mátyás uralkodásához képest rendkívüli módon történő megszorodása, illetve ezzel szoros összefüggésben a magyar titkospecsét központi jelentőségűvé, mintegy uralkodóvá válása arra utalnak, hogy a magyar kancellária gyakorlatában 1490-ben fontos változások következtek be: az oklevél kibocsátás és az ezért felelős tisztségviselők ellenőrizhetősége – úgy tűnik – átte-

¹⁴⁸ Frenz, T.: i. m. 67.

¹⁴⁹ Handwörterbuch i. m. 533–534.

¹⁵⁰ Erre további bizonyítékul szolgálna, ha tudomásunk lenne olyan (ok)levélről, amelyet a király ugyan aláírt, de pecséttel végül nem láttak el. Ulászlótól egyelőre nem, Mátyás királytól viszont ismerünk egy ilyen kötelezvényt: Szécsény, 1461. szept. 29.: DL 93313. Ennek kiadását és értelmezését ld. Horváth Richárd: Pápától a pápáig (Garai–Szapolyai várbirtok változások Veszprém megyében a Mátyás-korban). In: Megye-történet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 2009. évi adománylevele tiszteletére. (Szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs) Veszprém, 2010. 356., 363–364.

¹⁵¹ Pl. 1490. okt. 28-án az uralkodó átvállalta Nagylucsei Orbán azon adósságait, amelyeket Mátyás király alatt betöltött kincstartósága alatt halmozott fel (DL 19685.). E kötelezvény minden bizonnyal önmagában is szükségessé tette volna a király aláírását (ld. fent, a 9. pont). Az ezen a napon kibocsátott másik, egyszerű megerősítő oklevél (DL 19665.) azonban bizonyossá teszi, hogy a kancellár nem volt jelen, így a két oklevélre utólagosan függesztették rá a titkospecsétet.

kinthetőbbé vált, ami minden bizonnyal a kancellária kora újkorra jellemző, hivatali fejlődésével áll összefüggésben.

16. Zárasképpen ki kell térnünk arra is, hogy az aláírások vizsgálatából leszűrt eredmények milyen gyakorlati haszonnal járhatnak. Egyfelől meghatározhatónak tűnik, mikor nem időzött a kancellár a király mellett, ami – tekintettel arra, hogy a magyar diplomácia fejről és a királyi tanács legtekintélyesebb tagjáról van szó – fontos politikatörténeti hozadékkal bírhat. A források például nem értesítenek bennünket arról, hogy Bakóc az 1490. október–november fordulóján Sümegen megrendezett német–magyar tárgyalásokon megjelent volna.¹⁵² Mivel azonban ekkor éppen kimutatható a távolléte az udvartól, ez most már erősen valószínűsíthető. A királytól való távollétének fenti jelei segítettek az 1490–1491 fordulóján, szintén a német féllal Magyaróváron, valamint az 1491 őszi Pozsonyban megrendezett tárgyalások körülményeinek a pontosításában is.

Másfelől érdemes feltenni azt a kérdést is, milyen tanulságokat tartogatnak a fenti jelenségek a fontos politikatörténeti segédletnek minősülő királyitineráriumok elkészítését illetően. Tekintettel arra, hogy az oklevelekben megadott keltezési hely és idő a benne foglalt döntés meghozatalára vonatkozik, azaz a „datum et actum” problémája ekkoriban nem játszhat szerepet, az uralkodó aláírása pedig saját kezű, természetesen nincs szerepe annak, hogy az oklevelet csak megírását követően, esetleg egy-két nappal később írta alá: a királyi aláírás tehát változatlanul az itinerárium készítés egyik kétségbenvonhatatlan pontja marad. Ulászló uralkodása elején rendkívül könnyű helyzetben vagyunk: a király és tanácsa a titkospecséttel kormányzott, és csak akkor használtak ennek helyettesítésére más pecsétet, amikor a pecsétkezelő kancellár elhagyta az uralkodó környezetét. Mivel azonban Bakóc az udvartól távol, nagyritkán kibocsátott okleveleket is úgy keltezte, hogy Ulászló aktuális tartózkodási helyét adta meg, amelyről minden bizonnyal pontos értesüléssel rendelkezett,¹⁵³ leszögezhető, hogy a titkospecséttel ellátott oklevelek mindig megadják az uralkodó tartózkodási helyét, még akkor is, ha a pecsételés csak hónapokkal később történt meg. (Hasonlóképpen igaznak tűnik ez ekkoriban az aláírással, *commissio*-s vagy relációs jegyzetekkel bíró azon oklevelekre, amelyeket a titkospecsét pótlására láttak el más pecséttel.) Ezek a megfigyelések bizonyosan nem tarthatók olyan időszakban, például Mátyás király uralkodása idején, amikor politikai okokból az uralkodó egyszerre – és nem felváltva – több pecsétet használt.¹⁵⁴ Ez a tény fokozottan felhívja a figyelmet arra, hogy az itinerárium készítés terén nincsenek általános törvényszerűségek, hanem minden uralkodó, sőt

¹⁵² Neumann T.: Békekötés i. m. 339–340.

¹⁵³ Ha az uralkodó a kancellár távollétében útra kelt, nyilván előfordulhattak pontatlanságok. Nem tartom kizártnak, hogy Bakóc 1495 szeptemberében a visegrádi keltezésű oklevelek után azért nem a király tartózkodási helyét adta meg okleveleiben (ld. a 12. pontot), mivel az uralkodó úton volt, és a kancellár nem tudta, éppen hol tartózkodott.

¹⁵⁴ Ld. Horváth R.: Itineraria i. m. passim.

egyes uralkodási évek, időszakok is külön vizsgálatot igényelnek.

Természetesen, mint a cseh példából láthattuk, az uralkodó egyes pecsétek távollétében történő használatát is engedélyezhette, ezért mindig szükséges az egyedi esetek pontos vizsgálata. Hangsúlyozni kell viszont, hogy gyakran a jóval később bekövetkező pecsételések miatt az oklevél keltezéséből egyáltalán nem következtethetünk arra,

hogy ezzel egy időben a rajta lévő pecsét (és kezelője) is a feltüntetett helyen, a király mellett lett volna. Bátori István vajda fent idézett relációja ráadásul, amely egy 1491. október 7-én – papíron Budán, valójában azonban Pozsonyban – kelt oklevélen olvasható, azt mutatja, hogy kivételes esetekben a feltüntetett referens sem a király, hanem tőle távol lévő kancellárja mellett gondoskodott királyi oklevél kiállításáról.

II. Ulászló király megerősíti a sztropkói uradalom adásvételét Bakóc Tamás kancellár részére (Kassa, 1494. május 25. DL 86018.)

Az oklevelet már nem sikerült megerősíteni az ősszel elhunyt Kinizsi Pál országbíró pecsétjével, ezért csak a királyi titkospecsét és Szapolyai István nádor bírói pecsétje függ rajta (lásd a 37. oldalt).